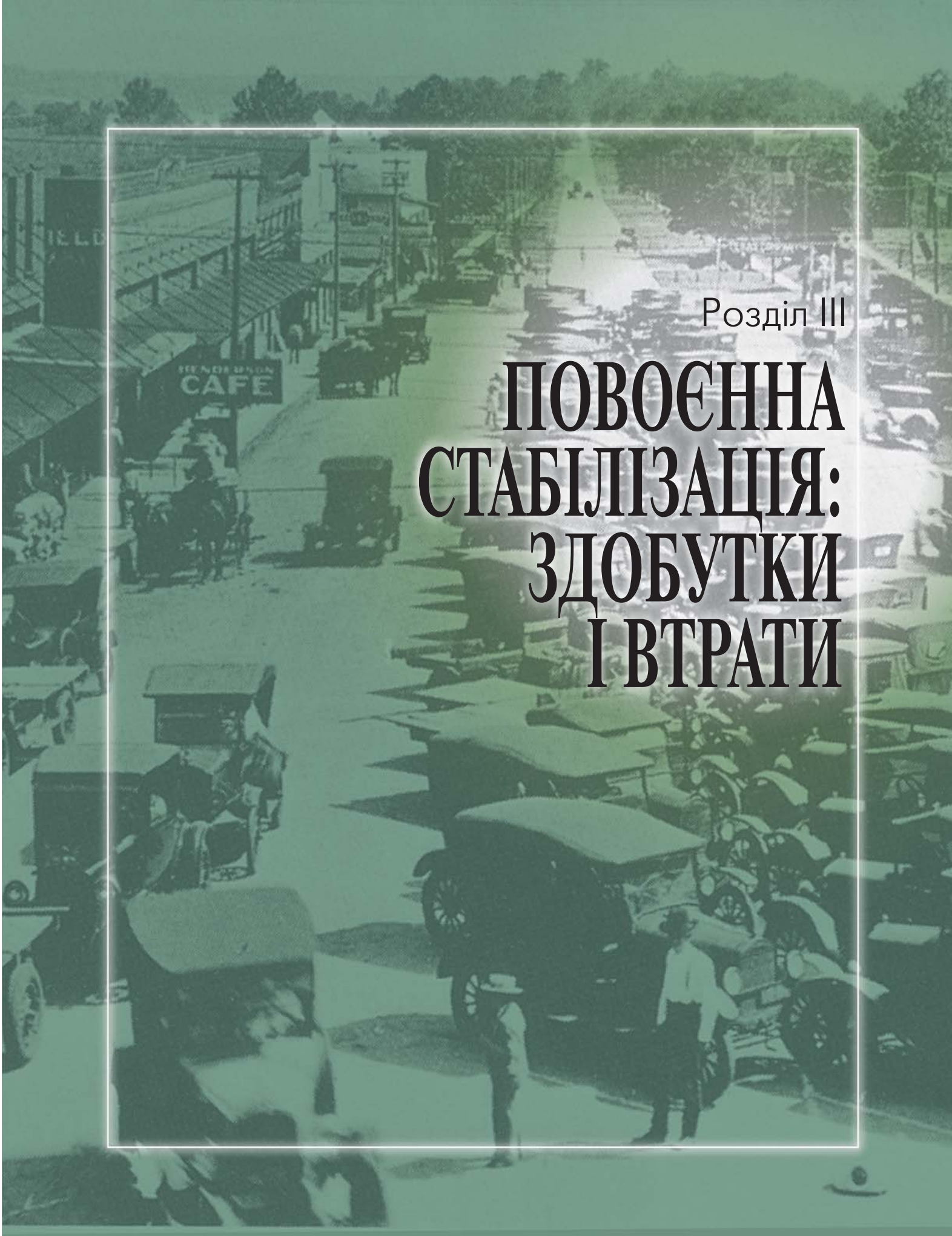

Розділ III

ПОВОЄННА СТАБІЛІЗАЦІЯ: ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ

III Розділ

Яким був політичний, економічний і соціальний вплив процесів стабілізації на суспільство? Як змінилися роль і місце людини в нових умовах?

Частина 1. Нова Європа

§ 18. Територіально-політичні зміни в Європі

§ 19. Українські землі у складі європейських держав

§ 20. Європа змінює політичне обличчя

§ 21. Політичне життя Радянської України

§ 22. Політичне життя на українських землях у складі Польщі

Частина 2. «Щасливі» 20-ті

§ 23. Світ долає повоєнну кризу

§ 24. Українські землі в умовах радянського економічного експерименту

§ 25. Економічне становище західноукраїнських земель у 1920-ті рр.

§ 26. Суспільство в нових економічних умовах

§ 27. Людина в нових економічних умовах Зустріч традиції і модерну

§ 28. Жінка, якої ще не бачили

§ 29. Освіта і політика

§ 30. Політика і освіта: український вимір

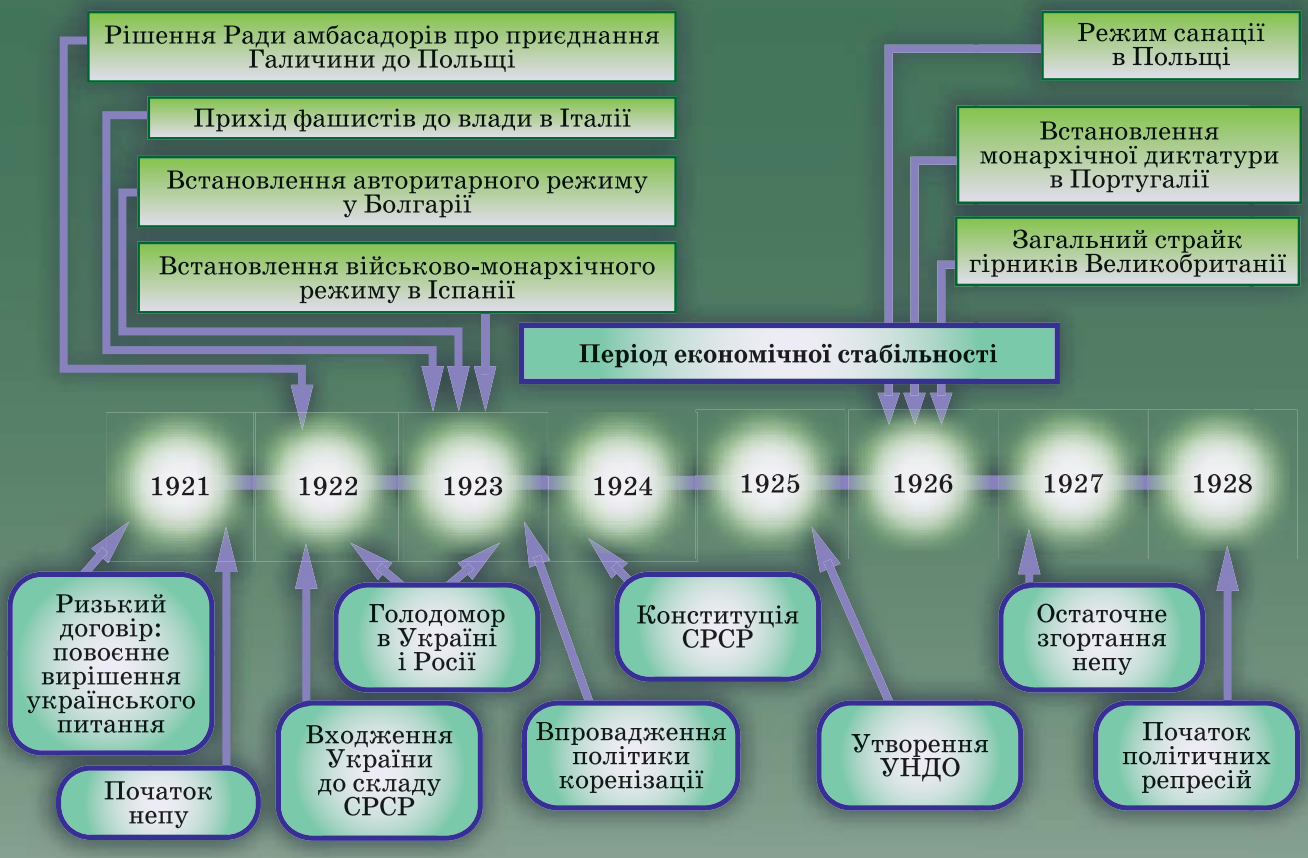
Рішення Ради амбасадорів про приєднання Галичини до Польщі
Прихід фашистів до влади в Італії
Встановлення авторитарного режиму у Болгарії
Встановлення військово-монархічного режиму в Іспанії
Режим санації в Польщі
Встановлення монархічної диктатури в Португалії
Загальний страйк гірників Великобританії
Період економічної стабільності
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
Ризький договір: повоєнне вирішення українського питання
Початок непу
Входження України до складу СРСР
Голодомор в Україні і Росії
Впровадження політики коренізації
Конституція СРСР
Утворення УНДО
Остаточне згортання непу
Початок політичних репресій

Частина 1. НОВА ЄВРОПА

§ 18. ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ В ЄВРОПІ

1 Погляд політика

З листів до доньки Індіри Ганді

У Європі відбулися суттєві зміни, і на її карті з'явився ряд нових держав. Порівняй стару карту з новою, і ти зразу побачиш ці великі зміни... Подивися на нову карту Європи. Повністю зникла одна з найбільших держав – Австро-Угорщина, – і замість неї з'явилося декілька невеликих держав... До них відносяться: Австрія, що зберегла мізерну частину своєї попередньої території і велике славне місто Відень – столицю країни; Угорщина, також в урізаному вигляді; Чехословаччина, до якої увійшла колишня Богемія; Югославія...

Далі на північ знаходиться ще одна нова держава, правильніше, стара держава, що знову з'явилася на карті, – Польща. Польща була створена з території Пруссії, Росії, Австрії...

На північ від Польщі знаходяться Прибалтійські держави: Литва, Латвія, Естонія, Фінляндія – всі спадкоємиці колишньої царської імперії...

Останні великі територіальні зміни в Європі – це передача провінцій Ельзасу та Лотарингії Франції. Є й ще деякі зміни...

Подивися на карту ще раз. Бачиш, Росія повністю відрізана від Європи низкою держав. Це Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща і Румунія... Більшість цих держав виникла не

в результаті Версальських угод, а внаслідок радянської революції. Разом з тим, союзники вітали їх появу, оскільки вони створюють ланцюг, що відділяє Росію від небільшовицької Європи.

Неру Д.* Взгляд на всемирную историю. – М., 1975. – С. 55–56.

1. Які територіальні зміни відбулися в Європі після Першої світової війни?

2. Проаналізуйте карти на стор. 94–95 та зафіксуйте ці зміни у вигляді таблиці «**Нові держави Європи**»:

Країна			
з яких територій (країн) вона утворилась	що виникла на карті світу після Першої світової війни	що зникла з карти світу після Першої світової війни	на що розпалася, до складу яких країн увійшли її території

3. Порівняйте зміни, згадувані Д. Неру (джерело 1), з тими, які ви зафіксували після аналізу карт. Як пояснює автор ці зміни? Які ще можуть бути пояснення?

* *Джавахарлал Неру* (1889–1964) – політичний і державний діяч, один з керівників боротьби за незалежність Індії та її перший прем'єр-міністр. Книгу «Погляд на всесвітню історію» написав у формі листів до своєї доньки (Індіри Ганді), коли відбував тюремне ув'язнення (1930–1933) за участь у боротьбі проти британського панування на території Індії.

§ 19. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

2 Погляд українського дослідника

Безсумнівно, він [Ризький мир] був великою поразкою української дипломатії та гробом самостійності Української держави в новітніх часах. Соціалістична Польща і більшовицька Москва поділились українськими землями, як в Андрусові 1667 року. Тому Ризький договір деякі автори називають також Ризьким Андрусовом.

Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1993. – С. 363.

3 Погляд радянського дослідника

Укладання мирного договору [Ризького] відкривало сприятливі можливості для розвитку всебічної співпраці, торгово-економічних і культурних зв'язків. Цього і домагався радянський уряд, розглядаючи добросусідські відносини з Польщею як важливу умову зміцнення миру і безпеки у Східній Європі.

Підписанням Ризького договору завершився складний в історії Радянської держави період, основним змістом якого був збройний захист трудящими завоювань Жовтневої революції від зазіхань внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів, які прагнули спільними зусиллями скинути владу Рад і відновити в Росії буржуазний лад.

Ольшанский П.Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений: 1921–1924. – М.: Наука, 1974. – С. 6–12.

4 Погляд польського дослідника

Перемога Пілсудського у великій битві над Віслою в серпні 1920 р. зберегла незалежність Польщі, але не врятувала України. Виснажена війною Річ Посполита прагнула швидше укласти мир і, розчарована можливостями Петлюри, погодилася покинути свого союзника. Внаслідок мирного договору в Ризі 18 березня 1921 р. українські землі були поділені між Польщею і Радянською Росією, причому Річ Посполита визнала псевдонезалежну більшовицьку державність у Києві, відмовившись від свого визнання влади Української Народної Республіки (війська Директорії, що знаходились у Польщі, були інтерновані). Завдяки закінченню конфлікту з Польщею більшовики змогли кинути всі свої сили проти решток білогвардійських армій, а до кінця 1921 р. закінчили пацифікацію України, ліквідувавши рештки отаманського партизанського руху.

Chojnowski A. Ukraina. – Warszawa, 1997. – S. 62.

5 Погляд американського дослідника

Серед держав, які нажилися на Версалі, Польща була самою ненажерливою і войовничою. У 1921 р. після трьох років війни, вона виявилася вдвічі більшою, ніж передбачала мирна конференція. Вона напала на Україну, відібрала Східну Галичину з її столицею Львовом... Вона вела справжню загарбницьку війну проти Росії і в 1923 р. переконала західні сили ратифікувати її нові кордони. В процесі цієї силової експансії Польща вміло грала на страху Британії перед більшовизмом і на бажанні Франції знову віднайти могутнього партнера на сході після смерті свого царського союзника.

Джонсон П. Современность... – С. 51.

Хронологічна довідка

1918 – розпад Російської та Австро-Угорської імперій, окупація Румунією українських земель: Ізмаїльського, Акерманського і Хотинського повітів Бессарабії, Північної Буковини і частини Мармаронщини – Сигітщини в Закарпатті.

8 травня 1919 – Закарпатську Україну передано Чехословаччині. Це рішення узаконила Сен-Жерменська угода від 10 вересня 1919 р.

18 березня 1921 – Ризький мир між УСРР, РСФРР та Польщею; Західна Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшшя увійшли до складу Польської держави.

15 березня 1923 – Рада послів великих держав (Рада амбасадорів) визнала Східну Галичину частиною Польщі. На території Східної України більшовики проголосили УСРР, яка у 1922 р. увійшла до складу СРСР.

6 Газетне повідомлення

Стаття «Відповідь краю на рішеннє Антанти» в газеті «Український прапор», (24 березня 1923 р.)

В неділю дня 18 с. м. відбулася у Львові велика українська демонстрація... Виступив бувш. віце-президент австрійського парляменту проф. Юліян Романчук, 82-літній сідоглавий патріярх українського народу Галичини й відчитав сильним голосом роту присяги, яку присутні повторювали поодинокими реченнями, піднісши праву руку догори. Текст її звучав: «Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панованнє Польщі над нами й кожну нагоду використаємо, щоб ненависне ярмо неволі зі себе скинути, та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, соборній державі».

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – С. 52.

7 Офіційний документ

З програми Українського Народного Єднання (1922 р.)

1. УНЄ* узнає, що кожний громадянин повинен оберігати інтереси тієї держави, до якої він належить територіально – бо він є атом держави, а життя атома залежить від всього тіла, а тому українці-обивателі (громадяни) Речі Посполитої Польської повинні стояти на ґрунті панствовим [державному] польському.

Державний архів Рівненської області. Ф. 86. – Оп. 4. – Спр. 24. – Арк. 1.

1. З наведених джерел 2–7, що дають оцінку поділу українських земель між Польщею та Радянською Росією, з'ясуйте, у яких:
а) позитивно оцінюється цей процес; б) надається негативна оцінка; в) є спроба безсторонньої оцінки.
2. Хто автори цих документів? Якими чинниками, на вашу думку, викликана саме така позиція авторів наведених оцінок? (Відповідь на це запитання можна обговорити в групах.)
3. Проаналізуйте та порівняйте документи 4 і 7. З'ясуйте причини появи різних підходів щодо включення українських земель до складу Польщі українськими політичними діячами. Чи є в документах інформація про підтримку пересічними громадянами вказаних підходів різних політичних сил? Яка саме?

8 Офіційний документ

Із Сен-Жерменського мирного договору (1919 р.)**

Стаття 10. Чехо-Словаччина зобов'язується уконституювати Підкарпатську Русь... як автономну одиницю в рамках Чехо-Словацької держави із найвищим ступенем самоврядування, який тільки можливий при збереженні єдності Чехо-Словацької держави.

Стаття 11. Підкарпатська Русь повинна мати власний Сейм. До компетенцій Сейму належить уся законодавча влада у справах місцевої адміністрації і в інших справах, що їх закони Чехо-Словацької держави відносять до його відання. Губернатор Підкарпатської Русі має призначатися Президентом Чехо-Словацької Республіки і бути відповідальним перед Сеймом Підкарпатської Русі.

Стаття 12. Чехо-Словаччина зобов'язується підбирати урядовців адміністрації у Підкарпатській Русі в міру можливостей із місцевого населення.

Цит. за: Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Львів, 1994. – С. 21.

---

* *Українське народне єднання* – організація, що виникла у 1922 р. на Волині напередодні виборів до сейму. УНЄ підтримували польські урядові структури, оскільки одним з її завдань було досягнення польсько-українського компромісу.

** Переклад документа наближено до сучасної літературної мови.

9 Погляд дослідника

Питання визнання міжнародною спільнотою приєднання Буковини до Румунії розглядалось на Паризькій мирній конференції. За підтримки Франції було вирішено залишити Буковину за Румунією, зобов'язавши її підписати положення про національні меншини. Однак румунська делегація у відповідь на таку умову спочатку покинула переговори, а потім керівник делегації І.К. Бретіану відмовився підписати угоду про національні меншини.

Федорак В.Ф., Черкач Н.І.
Історія рідного краю. – С. 66.

4. Спрогнозуйте можливий варіант національно-державного статусу українських земель у складі Чехо-Словаччини та Румунії на підставі джерел 8, 9. Дізнайтеся, чи справдилися ваші прогнози в історичній дійсності.

10 Офіційний документ

З Декларації І з'їзду рад Союзу РСР «Про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (30 грудня 1922 р.)

...Зруйновані продуктивні сили і виснажені господарські ресурси роблять недостатніми окремі зусилля окремих республік по господарському будівництву. Відбудова народного господарства, як виявилось, неможлива при відокремленому існуванні республік.

З другого боку, нестійкість міжнародного становища і небезпека нових нападів роблять неминучим створення єдиного фронту радянських республік перед лицем капіталістичного оточення.

Нарешті сама будова радянської влади, інтернаціональної за своєю класовою природою, штовхає трудящі маси радянських республік на шлях об'єднання в одну соціалістичну сім'ю...

Союз цей є добровільним об'єднанням рівноправних народів... за кожною республікою забезпечене право вільного виходу з Союзу... нова союзна держава буде достойним увінчанням закладених ще в жовтні 1917 року основ мирного співжиття і братерського співробітництва народів... новим рішучим кроком на шляху об'єднання трудящих усіх країн у світову соціалістичну радянську республіку.

Цит. за: Хрестоматія з історії України. – К.: Освіта, 1998. – С. 103.

11 Погляд очевидця

С. Петлюра про ставлення до союзу з Радянською Росією

Справді. Чому Україна повинна бути обов'язково в залежності, чи «в злуці» з Москвою? Які матеріальні і моральні користі вона з цього має, крім тих, що їй припала доля знову бути, як з царських часів, дійною коровою для Москви з її модернізованими претензіями на всесвітнє панування? Чому і за що Україна повинна віддавати Москві свій хліб, цукор, вугіль, марганець і інші багатства своєї землі журавлиної, праці і не отримувати з Москви нічого потрібного їй, крім постолів і вагонів баламутячої голови і деморалізуючої душі комуністичної літератури... Краще вже мати з Чемберленом* діло, як з пройдисвітами, пануючими сьогодні в Москві і продовжуючими стару лінію хижацького поводження її з нашою батьківщиною. Адже це «коштуватиме» куди менше матеріальних жертв, як ота федерація і союз з СРСР!

Петлюра С. Народе український: вибрані статті, листи, документи. – Харків, 1992. – С. 127.

5. Які аргументи на користь входження українських земель до складу СРСР наводяться у документі 10? Чи можна вважати перелік причин вичерпним?
6. Які контраргументи наводить автор джерела 11? Чи достатньо вони переконливі?
7. Сформулюйте три речення, які розкривали б причини входження України до Радянського Союзу. Використайте знання, отримані раніше.

---

* *Чемберлен Невіл* (1869–1940) – член британського уряду 1920-х рр., один з лідерів консервативної партії.

12 Враження очевидців (з народного фольклору)

Гей, яблучко – на зеленій вітці,
Україна ж моя – у московській клітці.

(Записано від Петра Макаренка, Харківщина)

Гей, яблучко, наливається!
Москаль всіх загнуздав, та й катається!

(Записана від Петра Борща, Полтавщина)

Мі буржуєв разобйом
На Украіну жіть пойдьом!
На Украінє лучше жіть –
Єсть что кушать і что піть!

(Такі «пролетарські частушки-бодрячки» наспівували на Київщині).

Сенько Г. Народні приповідки-частівки про національно-визвольну боротьбу 1917–1921 рр. – Буенос-Айрес: Перемога, 1953. – С. 16–37.

13

Радянський плакат «П'ятий Жовтень революції». *1922 р.*

14

Радянський плакат «Товаришам українцям». *Тільки у братерській спілці Радянської України з Радянською Росією – порятунок робітників і селян від світових хижаків і грабіжників-поміщиків, капіталістів та генералів*

8. Чому джерела 12–14 об'єднані в одну групу? Прокоментуйте.
9. З якою метою створювалися плакати, подібні до 13, 14? Проаналізуйте плакати за відомим вам алгоритмом.
10. Як зміст листівок (джерело 12) співвідноситься з іншими джерелами параграфа?

15 Газетні повідомлення

З газети «Діло»* (20 травня 1923 р.)

Наше відношення... до світської влади в Україні є негативне. Бо не є це влада українського народу, тільки влада над українським народом. Є це здебільшого в теорії влада не-українського робітництва на Україні, а в суті річи влада червоної Москви.

З газети «Діло» (16 січня 1926 р.)

...В Союзі Радянських Республік українська нація має не лише свій природний культурний центр, але й має свою державність. Як не оцінювати правові відносини, соціальний лад, культурно-агітаційну спекуляцію – то все-таки не слід замикати очей на ті державні рамки, ті зав'язки української державности, що звільна, але неминуче створюють все кращі, певніші й постійні умови життя всестороннього розвитку української нації.

16 Погляд дослідника

Та все ж таки збереження за Україною статусу хай навіть формальної, але окремої державної одиниці мало великий позитивний вплив на дальший розвиток української національної самобутності. Українці дістали те, чого їх довгі роки позбавляла Російська імперія: окрему адміністрацію, територію, державні і громадські структури – основи для майбутнього територіального усамостійнення України. Утворення СРСР найкраще можна зрозуміти як досягнення компромісу між російським більшовизмом й українським національним рухом... Без існування у період революції Української Народної Республіки більшовики навряд чи згодилися б на утворення УСРР. Ясна річ, цей компроміс мав тактичний характер. З обох сторін були сили, які противилися йому або сприймали лише як тимчасове явище і при першій же нагоді відмовилися б від нього.

Цит. за: Грицак Я. Нарис історії України... – С. 168–169.

11. Порівняйте оцінки, подані у джерелах 7, 15, 16 щодо входження українських земель до складу СРСР. Чому, на вашу думку, газета «Діло» – орган галицької інтелігенції – в цілому позитивно оцінює становище України у складі СРСР?
12. Зверніть увагу, як змінюється оцінка Радянської влади в західноукраїнській газеті «Діло» протягом короткого періоду. Що, на вашу думку, могло вплинути на цю зміну?
13. Як ви розумієте твердження Я. Грицака про «компроміс між російським більшовизмом та українським національним рухом»?
14. Сучасний американський науковець, що досліджує історію країн Східної та Центральної Європи в міжвоєнний період, Дж. Ротшильд вважає: «Українці були найбільшою національною групою у міжвоєнній Європі, яких доктрини політичного самовизначення та возз'єднання ще не стосувалися. Вони тоді були поділені між Радянським Союзом, Польщею, Чехословаччиною та Румунією не як розпорошені меншини, а як компактні місцеві більшості в регіонах поселення». Використовуючи здобуті знання, підтвердіть чи заперечте його висновок.
15. Уявіть себе журналістом англійської газети «Таймс», який отримав завдання влітку 1923 р. написати серію аналітичних статей про долю українських земель після завершення Першої світової війни.

* *«Діло»* – найстаріша і довгий час єдина українська щоденна газета в Галичині. З часу свого виходу газета проводила ідеологію народовської течії в українському суспільно-політичному русі.

§ 20. ЄВРОПА ЗМІНЮЄ ПОЛІТИЧНЕ ОБЛИЧЧЯ

1. Назвіть країни, де у 1920-х рр. були встановлені недемократичні політичні режими. На якому етапі модернізації знаходилися ці країни (пригадайте матеріал I розділу)?

17 Погляд дослідника

Міжвоєнна політика мала таку характерну й часто повторювану прикмету, як перетворення ліберальних демократій на жертву диктаторських режимів. Західні держави сподівалися, що їхня перемога стане початком доби, змодельованої за їхньою власною подобою. Зрештою, на початку Великої війни на Європейському континенті було 19 монархій і 3 республіки, а наприкінці – 14 монархій і 16 республік. Проте «демократична революція» невдовзі виявилася ілюзією. Не минуло й року, щоб у тій або тій країні диктатор тієї або тієї масті не порушив демократичну конституцію. Це явище можна приписати тільки одній простій причині: західні держави не мали змоги боронити режими, які вони самі й надихнули.

Дейвіс Н. Європа. Історія. – С. 971.

18 Погляд дослідника

У Великобританії та Сполучених Штатах Америки демократичні системи розвивалися тривалий час, проте в багатьох державах Європи демократична система не мала коренів, і народ не мав відповідного попереднього досвіду. Демократичні системи, які здавалися досконалими на папері, такі, наприклад, як Веймарська республіка*, часто-густо мали своїм наслідком таку безліч парламентських партій, що формування стабільного уряду виявилося неможливим і виникла необхідність утворення коаліцій. Щоб утриматися при владі, уряд уникав спірних питань, хоча їх треба було вирішувати. Легше було повірити Гітлеру і Муссоліні, які обіцяли саме те, чого не вистачало іншим, – дій.

Watson J. B. Success in 20th century world affairs. L., 1997. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. Поиски. Версии. Идеи: Книга для учителя истории. – Рига: ZVAIGZNE ABC, 2000. – С. 16.

19 Погляд дослідника

Вже в середині квітучих 20-х років у Німеччині стали помітними ознаки небезпеки для долі республіки: у 1925 р. німці обрали президентом героя війни П. фон Гінденбурга**, що швидше був намісником імператора, аніж особою, придатною для того, щоб очолити демократичну республіку. У Німеччині до того ж не виникло чіткої партійної системи: пропорційна виборча система дозволяла більш ніж десятку партій отримувати місця в парламенті, але в жодного угруповання не було там переважаючої більшості.

Pearce R. Fascism and nazism. L., 1988. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 31.

2. Що розуміє автор джерела 17 під «демократичною революцією»? Чому це словосполучення в тексті взято в лапки?
3. Чи можна однією причиною пояснити ілюзорність «демократичної революції»?
4. Які ще причини слабкості демократичних систем ви можете назвати, проаналізувавши джерела 18, 19, 20? Спробуйте їх розмістити в зростаючому порядку: від більш важливих – до менш значимих.

---

* *Веймарська республіка* – Німеччина часів дії конституції, що була прийнята у 1919 р. в м. Веймарі і заклала підґрунтя демократичного розвитку федеративної країни.

** *Пауль фон Гінденбург* (1847–1934) – німецький фельдмаршал, командував німецькими військами на сході в роки Першої світової війни. З 1916 р. – начальник генштабу. У 1925–1933 рр. – президент Веймарської республіки. У 1933 р. призначив А. Гітлера канцлером Німеччини.

20 Погляд політика

В. Черчіл про Б. Муссоліні
Італія, 15 січня 1927 р.

Римський геній, уособлений в Беніто Муссоліні*, найвидатнішому законодавцеві серед сучасників, показав усім народам, що можна успішно протистояти наступу комунізму...

Якщо б я був італійцем, то від початку і до кінця підтримав би Муссоліні. Нерозумно заперечувати, що влада в Італії вийшла із гущі народу, що вона керує у згоді з більшістю італійського народу. Мене, як і інших, покорила простота поведінки Муссоліні, його спокій і щирість, які він незмінно зберігає, незважаючи на турботи та хвилювання. Він думає, і це очевидно, тільки про благоустрій італійського народу, щонайменше про такий благоустрій, який він собі уявляє, і в цьому питанні для нього немає дрібниць. Він перетворює свою країну на могутню державу, яку поважають у всьому світі. Італія набуває своєї попередньої імперської величі.

Цит. за: Бенито Муссолини. Познавательная энциклопедия (CD).

21 Погляд політика

Б. Муссоліні про владу

Для того щоб керувати державою, тобі потрібно лише дві речі – поліція та озброєні загони на вулицях. Народні маси не повинні знати, вони повинні вірити і підкорятися формовці. Хтось має знати, як завоювати увагу громадськості: це справжня таємниця правителя. Як тільки ми навчимо народні маси вірити в те, що можна зрушити гори з місця, вони погодяться з цією ілюзією, і тому вона може перетворитися на реальність.

Ці люди... повинні коритися. Їм потрібно вірити, й вони вірять в те, що я їм скажу, і тоді вони крокуватимуть в єдиному строю під моїм командуванням.

Беніто Муссоліні.

Hite J., Hinton Chr. Fascist Italy. Ł., 1988. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 22.

5. Чим ви можете пояснити те, що В. Черчіл, який представляв країну з глибокими демократичними традиціями, так схвально відгукується про Б. Муссоліні, який фактично був диктатором (джерело 20)?
6. Яку роль відводить Муссоліні народним масам у повоєнній Італії (джерело 21)? Чи погоджуєтеся ви з його формулою влади? Прокоментуйте.
7. В. Черчіл стверджує, що якби він був італійцем, то неодмінно підтримав би Муссоліні. Як ви вважаєте, чи відомі були Черчілу висловлювання Муссоліні про владу? Чи змінив би свою думку Черчіл, прочитавши джерело 21? Поясніть свою думку.

§ 21. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

22 Погляд дослідника

...ЦК РКП(б) розсилав губкомам спеціальні циркуляри щодо боротьби з антирадянськими партіями. Членам цих партій заборонялися публічні лекції, їх відсівали при прийомі на роботу, до вузів, вони перебували під наглядом ЧК-ДПУ, їх вичищали з профспілок, кооперативів, трестів...

Кожному випадку розпуску передувала галаслива кампанія компрометації націонал-комуністів... Далі йшов розрив блоку, що означало виключення з державних органів і дезорганізацію партії на деякий час. Крім того, припинялося фінансування партії, що було значним деструктивним чинником і заморожувало функціонування легенів партії – преси. Найдовше з українських націонал-комуністичних партій проіснувала наймолодша з них – Українська комуністична партія – УКП – до 1925 р.

Бриндак О. Б. Ліквідація більшовиками політичної опозиції та встановлення однопартійної системи в Україні в 20-ті роки XX ст. – Одеса, 1998. – С. 104, 109.

* *Муссоліні Беніто* (1883–1945) – засновник, лідер італійської фашистської партії, прем'єр-міністр (1922–1943). Після спроби перевороту (марш на Рим) – прем'єр-міністр, а з 1925 р. – диктатор (дуче). Створив культ вождя, вважав, що головне завдання фашистської держави – створення імперії.

23 Офіційний документ

Лист ЦК УКП до Виконкому Комінтерну* щодо взаємовідносин УКП і КП(б)У (27 серпня 1924 р.)

...Останнім часом... у зв'язку зі зростанням нашого впливу на робітничі маси Катеринослава, знову почалися переслідування УКП.

Це знову змушує нас звернутися до ВККІ з нагальною вимогою втрутитися в наші стосунки з КП(б)У... з метою припинити переслідування комуністів комуністами і створити умови, які сприяли б нашій співпраці з КП(б)У.

Історія України: 1917 – 1928 рр. Хрестоматія. – К., 1997. – С. 197–198.

24 Офіційний документ

Постанова пленуму ЦК КП(б)У про антирадянські угруповання (8 жовтня 1924 р.)

Резолюцію по доповіді про антирадянські угруповання не приймати, передати її Політбюро ЦК КП(б)У для розгляду та затвердження. Стосовно УКП – взяти курс на ліквідацію. Політбюро ЦК КП(б)У розробити план. Це рішення вважати строго конспіративним.

Історія України: 1917–1928 рр. Хрестоматія. – С. 194.

25 Погляд очевидця

Зі спогадів С. Єфремова**

23 березня 1927 р. Отже, Шумського «усушили». Боротьба у його з Кагановичем давно провалилася, і ще торік навесні казали мені в Харкові, що з них один має полетіти, хто не «устоит в неровном споре». Не встояв Шумський, – звісно, українець... Здається, постановлено в провину Шумському його «боротьбистське» минуле. В Чернігові мені оповідали, що викрито знову колишніх боротьбистів на чолі з Шумським: ніби вони на случай війни мали зрадити комуністів і перейти до ворожого табору. Це, певна річ, дурниця, бо в такому разі Шумського не заслали б на схід ще головою виконкому, а попросту розстріляли б. Ближча до правди, мабуть, інша версія, що стоїть у зв'язку з недавньою літературною полемікою серед самих комуністів. У результаті полеміки всіх колишніх боротьбистів – на підставі принципу: «не дубьем, так рублем» – позбавлено посад. Тоді вони обернулися на це з скаргою до Раднаркому, і Шумський ту скаргу підтримав. От і виникла догадка про об'єднання колишніх боротьбистів на чолі з Шумським. От чим кінчаються у нас «літературні»полеміки! І по заслузі: не скопляйся, коли ти комуніст, і терпи мовчки...

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – К., 1997. – С. 359–376.

1. Про які зміни в політичному житті Радянської України йдеться у джерелах 22–25? Яка основна ідея об'єднує ці джерела? Поясніть, чому вони розташовані у такій послідовності? Яку тенденцію відображає цей порядок?
2. Виділіть ключові слова, що характеризують роль Комуністичної партії в Радянській державі (джерела 26–27). На які риси Комуністичної партії звертає увагу дослідник П. Тібо? Чому вони важливі?

26 Дійсність очима письменника

...А в кімнаті, де висів раніше Олександр II, Николай II, а також білий генерал на білому коні, – висять: Ленін, Троцький, Раковський і малесенький портрет Карла Маркса.

...Андрій Андрійович надів окуляри й написав: «Прошу мєня зачисліть в кандидати Вашей государственной партії. Мої лічниє убєждєнія в правотє комуністическіх ідей...»

Хвильовий М.*** Заулок / Сині етюди. – К.: Рад. письменник, 1989. – С. 155.

---

* *Комінтерн* – Третій Комуністичний Інтернаціонал, міжнародна організація комуністичних партій, створена з ініціативи В. Леніна у 1919 р. Фактично керувалася з Москви.

** *Єфремов С.* (1893 – р. см. невід.) – видатний український політичний діяч, історик літератури, академік Української академії наук, публіцист, був членом Центральної Ради, Генерального Секретаріату, після встановлення Радянської влади залишився в Україні, виступав з гострою критикою більшовицького режиму.

*** *Хвильовий М. Г.* (Фітільов) (1893–1933) – український письменник, громадсько-культурний діяч, член ВКП(б). Відстоював право української культури на самостійний розвиток. Анкетування українських літераторів 1925 р. виявило, що більшість назвала його улюбленим письменником. Примусова колективізація в Україні, голодомор 1932–1933 рр., арешт товариша М. Ялового призвели до самогубства.

27 Погляд дослідника

Політичне керівництво країною здійснював позаконституційний орган – Комуністична партія Радянського Союзу, нечисленна (732 521 член у березні 1921 р.), дуже молода (щонайменше 85,8 % членів партії у 1927 р. були молодші сорока років), часто підлягала чисткам (1919, 1921, 1934 та 1935 рр.), генеральний секретар якої володів реальною повнотою влади.

Тибо П. Эпоха диктатур. – С. 85.

28 Українські політичні партії і блоки у виборах до сейму Польщі (1928 р.)

Партія (блок)	Кількість здобутих голосів
Українське національно-демократичне об'єднання – у складі Блоку національних меншин	близько 600 тис.
Виборчий блок українських соціалістичних селянських і робітничих партій	270 591
Українське селянсько-робітниче соціалістичне об'єднання (Сельроб)	216 987
Сельроб-лівиця	160 145
Комуністична партія Західної України (список «Робітничо-селянська єдність»)	10 192
Українська партія праці	45 006
Український народний союз	8 887
Блок русофілів і «старорусинів»	94 935

Statystyka Polski. – T. X. – Warszawa, 1930. – S. 130; Radziejowski J. Komunistyczna Partja Zachodniej Ukrainy. – Krakow, 1979. – Tablica miedzy. – S. 224–225.

3. Про що йдеться у джерелі 28? Визначіть рубрику запропонованого документа. Зверніть увагу, що подана інформація стосується Польщі, яку більшість дослідників характеризували як державу, де був встановлений диктаторський режим (1926 р.). На яку характеристику у зв'язку з цим заслуговує радянська політична система?

29 Погляд дослідника

Після взяття влади та знищення політичних конкурентів вона [партія] почала розгалужуватися на внутрішню й зовнішню. Внутрішню партію складала партійно-радянська номенклатура, тобто, начальники всіх рангів в опанованих або створених більшовиками суспільних структурах. До зовнішньої партії належала основна членська маса. Рядові члени надавали РКП(б) оманливого вигляду політичної партії. Фактично ж вона злилася з державою й перетворилася в структуру, яка пронизала собою всі управлінські ланки.

Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921–1939) // Україна крізь віки. – К., 1999. – С. 66.

4. Ознайомтеся із джерелом 29. Як ви розумієте вислів «внутрішня й зовнішня партія», термін «партійно-радянська номенклатура»? Поясніть. Зверніться ще раз до джерела 26. Чому герой М. Хвильового хоче вступити в партію? Як джерело 27 допомагає дати відповідь на попереднє запитання?

30 Погляд очевидця

З листа у центральні органи влади

Скажіть, чому в партію не йдуть орачі та інші, які хочуть чесно жити? А пішли ті, хто працювати не хоче, і лише собак селом ганяє... Серед них є такі лежебоки, а все-таки намагаються вказати вміючому орачу. І тут же нарікають: «Не змогли пояснити дядькам. Не слухаються дядька». Невже цей дядько слухатиме неука, якщо він у двадцять разів більше знає, ніж цей комуніст-лежебока, який у себе вдома лінується огорожу відремонтувати.

Цит. за: Капустян А. Общественно-политические настроения крестьянства Украины в 1920 годы // Архив. – 2000. – Ноябрь–декабрь. – С. 104.

31 Погляд очевидця

З листа у центральні органи влади

...Бюрократизм у повному розпалі... Уся нечисть позбиралася в партію! Вони цього хотіли. Вони тепер царюють при владі, біля керма, а селянин-робочий вже загубив надію на справедливість виборів... Устроїли собі гарні ставки, і живуть собі на шиї селянина-робітника... За що мучать нас? До яких пір будуть давити нас податками, а не підвищувати зарплату, щоб можна було себе прогодувати та дітей, взути, навчити? Де всі наші завоювання? За що ми кров невинну лили, перекопи брали, гнали паразита? А тепер кого гнати? Ні, товарищі вожді, життя робочому-селянину – кошмар. Страна повна сльоз, повна незадоволення, ворожнечі... Москва, дай розпорядження в усі кінці СРСР та дай більше права трудящім для управління країною. А головне – очисти партію від сміття... Дорогий редакторе, не рви цього листа, а дай його вождям, хай почують наш зов: ми, трудящі, гинемо від старих чиновників, які пролізли до партії. Із пролетарським привітом – робочі і селяни Донбасу. Чекаємо на ваш ричаг управління свободою. Хай живе нажим на бюрократа!

Цит. за: Соколов А. Повседневная жизнь советских людей в 20-е годы // История. – 1997. – № 29–30. – С. 13.

5. Про які настрої українських робітників і селян свідчать документи 30–31? Як ви вважаєте, наскільки поширеними були такі настрої? Чи були вони відомі вождям? Чому, на вашу думку, автор листа звертається до Москви, а не до Харкова? Відповідь обґрунтуйте.

32 Офіційний документ

Усім ГУБЧЕКА*.

Телеграма. 30.06.1921 року:

...Вжити заходів щодо насадження інформування фабрик, заводів, центрів губерній, радгоспів, кооперативів, лісгоспів, каральних загонів, сіл. До роботи щодо здійснення інформування поставитись якомога уважніше, дотримуючись усіх принципів конспірації.

Менжинський, Самсонов

Завдання та обов'язки інструкторів губернської Надзвичайної комісії. 1921 рік:

Що повинен пам'ятати кожний інструктор і розвідник, працюючи по розшуку:

... 3. Перш ніж говорити, слід подумати...

7. Треба завжди пам'ятати прийоми єзуїтів, які не галасували на весь майдан про свою роботу і не виставляли її напоказ, а були потайними людьми, котрі про все знали і вміли тільки діяти...

12. Бережи як зіницю ока дані тобі доручення, а коли виконаєш, будеш корисним радянським працівником.

http://www.hro.org/editions/karta/nr3/lozin.htm

33 Погляд очевидця

Зі спогадів С. Єфремова

Один харківець розповідав про останні арешти. Чоловік з 50 сидить. Інкриміновано їм заснування організації під назвою «МУС»– Мужицький Український Союз, щоб на вибо-

* *Губчека* – губернські надзвичайні комісії, які підпорядковувалися центральному органу державної безпеки в Радянській Росії, створеному при Раді народних комісарів (1917–1922). З 1918 р. отримали право розстрілювати на місці злочину тих, кого вважали контрреволюціонерами. В 1919 р. чекістами знищено 12 000 осіб. З 1922 р. ВЧК перейменовано в ДПУ.

рах до рад по селах проводити свідомих селян. Це влада витолковує як змову проти радянського режиму, і хоче новий процес інсценувати. Власне – і тут важко витворити злочинство, бо скоро існують вибори, то логічно треба допустити і право людності справді вибирати, а не окликати, кого надиктовано. Але логіка давно вже одбігла од нашого життя, і може незабаром справді розпочнеться одна з безглуздих справ: про нелегальну організацію для легальної мети.

Єфремов С. Щоденники 1923–1929. – С. 491.

6. Яку роль відігравали каральні органи у політичній системі Радянської держави (джерело 32)? Що вразило С. Єфремова як очевидця 1920-х рр. (джерело 33)? Чи можна владу в Радянській Україні назвати владою Рад? Поясніть.
7. На основі джерел параграфа підготуйте повідомлення про політичне життя Радянської України у 1920-ті рр.

§ 22. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ПОЛЬЩІ

34 Офіційний документ

З Конституції Польщі (1921 р.)

Окремі державні закони забезпечать меншинам у Польській державі цілковитий та вільний розвиток їхніх національних властивостей шляхом діяльності органів автономних меншин публічно-правового характеру, зокрема органів загального самоврядування.

Цит. за: Кульчицький С.В. Україна між двома війнами. – С. 284.

35 Погляд дослідника

...Закон від вересня 1922 р. передбачав створення у Східній Малопольщі територіального самоврядування (двонаціональні воєводські сеймики), яке мало б право рішення в справах освіти, релігії, будівництва, промисловості і торгівлі. Закон, що мав увійти в дію протягом двох років з моменту ухвалення, передбачав також утворення коштом держави українського університету.

Усі ці обіцянки залишилися на папері, а згаданий закон виявився лише тактичним маневром, продиктованим заходами польської дипломатії з метою визнання великими західними державами східного кордону Речі Посполитої. Як тільки це визнання стало фактом (рішення Ради амбасадорів від 14 березня 1923 р.), влада здала проект воєводського самоврядування до архіву.

Chojnowski A. Ukraina. – № 1. – S. 79.

36 Газетне повідомлення

Взагалі, говорячи словами польської газети «Ілюстрованого Кур'єра Польського», польські політики будували свою державу не з її фундаменту, а з даху, не зі згоди й солідарності всіх складових елементів держави, а безоглядного панування польського елементу над місцевою людністю, над українцями.

Дзвін*. – 1926. – 1 січня. – Ч. 172. – С. 3.

37 Офіційний документ

Звіт поліції з Дубно (9 липня 1922 р.)

Хоча більшість населення виражає задоволення польською владою, але може піддатися впливу українських діячів (пропагуючи) у напрямку незалежної України. Український рух зріс від часу розпуску і розпорошення на Волині та в Галичині відділів Петлюри.

Державний архів Волинської області. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 69.

* *«Дзвін»* – політична, економічна, літературна газета, що друкувалася упродовж 1923–1928 рр. на території Західної України. Упродовж 1924–1928 рр. – орган Української народної партії. На сторінках «Дзвону» велася полеміка з польською і більшовицькою державними ідеологіями.

38 Погляд очевидця

З листа В. Біднова* до Д. Яворницького**

Поляки залишилися історичними поляками. Якою була колись шляхта, такою є й польська демократія та соціалісти. Релігійні утиски над православними та полонізація такі самі, як і в 16–17 ст. Нема нічого нового на території Польщі.

Хроніка 2000. – 1993. – № 3–4. – С. 136–137.

39 Враження учасника подій

Скарга селянина Сидорчука Федора на дії польських солдатів

До Високо Шановної Комісії Сеймової (до української фракції).

Від громадянина міста Рівного Федора Сидорчука мешкаючого по Кавказькій вулиці № 21.

Скарга.

З початку заняття польскіми військами міста Рівного, військо польське влетіло до моєї клуні, зломало замки, стало розтяговатъ збоже. Забрано у мене вісім кіп овса, п'ять кіп ячменю. Так як я чоловік старий і ранений і незгідний до роботи, маю шістдесят років, став просити щоб вони не розбирали збоже і бачучи, що моє прохання даремне, став просить, щоб вони мені сказали до кого звернутись, щоб заплатили що-небудь, бо я поля свого не маю. То вони стали мене бить прикладами й до того забрали пару коней... Через деякий час польова жандармерія реквізувала у мене мешкання і довела будинок до такого руйнування, що будинок став валитись і я не маю звідки його поправить... Написавши скаргу до будівляної Комісії о знищенню будинку, то комісія будівляна заставила мене подписаця, що я отказуюсь от свого прохання...

Державний архів Рівненської області. – Ф. 30. – Оп. 14. – Спр. 28. – Арк. 2.

1. Проаналізуйте джерела 34–35. Чим пояснюється введення в текст Конституції Польщі 1921 р. положення про цілковитий та вільний розвиток національних меншин? Чи можна вважати це положення Конституції Польщі проявом демократії? Аргументуйте.
2. Порівняйте оцінки демократичності Польської держави, спираючись на джерела 35–37, звертаючи увагу на авторство та рубрику.
3. Знайдіть у запропонованих вам джерелах свідчення того, що в Польщі 1920-х рр. були присутні елементи демократії. Прокоментуйте.
4. Як влада ставилася до українців як частини населення Польщі?

40 Газетне повідомлення

До населення Галицької землі!

Надходить переважна, історична хвиля для многострадальної Галицької землі. На день 5 листопада с. р. розписав уряд Польщі вибори до польського сойму у Варшаві і то не лише на области польської республіки, але також на чужій для неї території у Східній Галичині. Сим актом польський уряд задумує нанести смертельний удар державній ідеї Галицької Республіки на землі Романа Великого й Данила...

Сини галицької Землі! Ніхто з Вас не сміє взяти участи в польських виборах. Се національний приказ!

Додаток до «Українського прапора», 23 вересня 1922 р.; Цит. за: Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – С. 29, 34.

41 Погляд дослідника

Єврейське питання було, безумовно, цілком відмінним від українського, білоруського чи німецького. Воно здавалося менш важким і небезпечним. Зрештою, євреї не мали територіальних претензій, що стосувалися б Польщі, як і озброєних союзників на польських кордонах. Традиційно вони були населенням політично лояльним, хоча культурно і релігійно не дуже схильним до пристосування і не було приводу, через який мали б не бути лояльними громадянами польської держави.

Mendelsohn E. Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym. – Warszawa; Wydawnictwo Naukowe PWK, 1992. – S. 63.

---

* *Біднов В.О.* (1874–1935) – український історик, педагог, публіцист, громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради. З початку 1920-х рр. перебував в еміграції.

** *Яворницький Д.І.* (1855–1940) – видатний український історик, археолог, етнограф, фольклорист і письменник, академік АН УРСР (з 1929 р.).

42

Передвиборний плакат Комуністичної партії Польщі. *1928 р.*

У плакаті використані написи: надзвичайні суди, смертна кара, 12-годинний робочий день, господарчий арбітраж.

У травні 1926 р. Пілсудський* з допомогою армії й за підтримки лівих сил здійснив державний переворот, встановив авторитарний режим «санації» (оздоровлення). Санаційна диктатура прагнула централізувати управління країною, спираючись на військову силу. Діяльність опозиційних партій... всіляко переслідувалась.

Зашкільняк Л. Польща // Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 608.

43 Газетне повідомлення

На порозі нового року

...Правди нема чого таїти – старий рік залишаємо «громадянами другого сорту». Вся повага до держави, з котрою ми тісно зв'язані не тільки сучасністю, а й майбутнім, найретельніше виконування наших обов'язків, все ж таки в нашому річному балансі дали один тільки мінус. Нема того справедливого відношення до нас, не дотримується обов'язуюча конституція з 17 березня 1921 року. Закінчуємо старий рік ніби прибиті, приголомшені обухом. Дуже тяжким і сумним був для нас 1925 рік!

Не було згоди в 1925 році і між українцями. Кожен тільки те й робив, що брат на брата точив ножа. Передові політики українців не знайшли між собою порозуміння. Віра політична затуманювала очі ... в стремліні зрушити, приневолити слухатися тільки його засад, – а раз ні, найганебнішими і брудними засобами виводиться «в расход» свойого противника.

Дзвін. – 1926. – 1 січня . – Ч. 172. – С. 1.

44 Офіційний документ

Із промови голови УНДП Д. Левицького в польському сеймі (29 березня 1928 р.)

Найвищим, святим і непорушним ідеалом нашим є незалежна, соборна Українська національна держава на всіх українських землях. Тому всі міжнародні акти, якими споконвічні українські землі: Східна Галичина разом з Лемківщиною, Холмщина, Волинь, Підляшшя і Полісся, передано Польщі, а саме: трактат укладений в Ризі 18 березня 1921 р. і рішення Ради амбасадорів у Парижі 14 березня 1923 р. як акти, що насилують право українського народу на самовизначення, уважаємо де-юре неправосильними. А вступаючи до польських законодавчих палат, будемо і цим шляхом йти до здійснення найвищого права української нації.

Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Okres II. – 3 posiedzienie z 29. III. 1928. – Ł. 9.

---

* *Пілсудський Ю.К.* (1867–1935) – польський політик, маршал Польщі; на початку XX ст. – один з лідерів боротьби за незалежність Польщі; 1918–1922 рр. – Голова держави; висував ідею федерації Польщі, України і Білорусі; ініціатор т. зв. київського походу польської армії 1920 р.

45 Офіційний документ

Із промови члена Безпартійного блоку співпраці з урядом Є. Богуславського в польському сеймі (30 травня 1928 р.)

На підставі Ризького договору ми перейшли до Польщі, і здоровий, тверезий глузд вимагає від нас пристосування в майбутньому до нових умов життя. Ми не зрікаємося наших ідеалів, але визнаємо сувору дійсність, і ця дійсність вимагає від нас, щоб ми були лояльними громадянами Польської держави і спільно з польським народом будували той дім, де нам судилося долею жити.

Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Okres II. – 12 posiedzienie z 30. V. 1928. – Ł. 77.

5. Зверніть увагу на джерело 40. Які почуття викликає у вас цей текст? Чи стали б ви виконувати цей «національний приказ»? Прокоментуйте.
6. Порівняйте джерела 40, 41. Чим, на вашу думку, пояснюється різниця у ставленні до польської влади українців та євреїв?
7. Ознайомтеся із карикатурою та довідкою до неї (джерело 42). Кому адресований плакат? На чиє замовлення виконаний плакат? Наскільки об'єктивною є інформація, що подається у плакаті? Чим це пояснюється?
8. Ознайомтеся із джерелами 42, 44–45. Чи змінювалася тактика українців стосовно польської влади упродовж 1920-х рр.? Визначте ці зміни.
9. Порівняйте політичні системи Радянської України та Польщі (§ 22–23). Яким було становище українців у цих державах? Поясніть свої міркування.
10. Редактор шкільної газети запропонував вам написати невелику статтю на тему «Польська держава очима українця» і попросив вас висвітлити такі питання: а) політичний режим; б) якими були взаємовідносини між українцями і поляками у 1920-ті рр. і що на них впливало; в) на якому ґрунті виникали міжнаціональні непорозуміння; г) поляки конфліктували лише з українцями чи й з іншими національностями; д) чи лише поляки були винні у тому становищі, в якому опинилися українці; е) що могло змінити становище національних меншин у Польщі, аби вплинути на їх покращання; є) чи все так і насправді було погано на українських землях, що знаходилися у складі Польщі? Використайте у статті фрагменти джерел, які змогли б підтвердити достовірність того, про що ви пишете та зробіть узагальнення змісту у вигляді висновків.

Поради

Ваше завдання: а) написати статтю, яка б зацікавила школярів; б) підібрати заголовок статті, який би привертав до себе увагу; в) використати у статті фрагменти джерел, які змогли б підтвердити достовірність того, про що ви пишете; г) визначити основні проблеми в українсько-польських взаєминах; д) аргументовано і доказово викласти матеріал; е) узагальнити зміст у вигляді висновків.

Частина 2. «ЩАСЛИВІ» 20-ті

§ 23. СВІТ ДОЛАЄ ПОВОЄННУ КРИЗУ

1. Ознайомтеся зі схемою американського економічного буму 1920-х рр. Які причини та характерні риси економічного розвитку вона виділяє?

46 Схема

1. Ресурси
США мали великий запас природних ресурсів. Це допомогло Америці стати великою індустріальною державою до початку двадцятого століття і заклало твердий ґрунт для подальшої експансії у 1920-х рр.

2. Вплив Першої світової війни
США успішно вийшли з війни. Вони постачали Європу багатьма товарами і захоплювали європейські закордонні ринки під час війни.
Війна прискорила технологічні зміни, на які з готовністю пристали США.

3. Технологічні зміни
Це був період великих інновацій. Це допомогло модернізувати існуючі види промисловості і розвинути нові. Підтримкою цим змінам став розвиток електрики. Електрика забезпечувала більш дешеве та ефективне джерело енергії для фабрик. Вона також привела до випуску нових споживацьких товарів, таких як холодильники, пилососи і радіо.

Всі ці фактори стали приводом для буму. Як тільки бум почався, він одразу ж набрав самоутворюючого характеру. Масовий випуск автомобілів стимулював ріст тих видів промисловості, що виробляли частини до автомобілів. Більша кількість машин привела також до будівництва більшої кількості доріг, автозаправних станцій та збільшення споживання пального. Розвиток електрики стимулював ріст нових видів промисловості, що виробляли електричні вироби. Нові компанії потребували більшої кількості будівель, тим самим допомагаючи будівельній промисловості. Більше працюючих людей, що отримувало пристойну зарплату, означали підвищену потребу в товарах.

4. Масова продукція
Нові технології означали, що товари могли вироблятися набагато дешевше і у великих розмірах. Генрі Форд започаткував масову продукцію в автомобільній промисловості, ввівши напередодні війни складальний конвеєр. Він випускав машини так дешево, що тисячі звичайних американців могли дозволити собі їх придбати. У 1920-х його ідеї застосовувалися у всіх видах промисловості, зокрема щодо споживацьких виробів.

5. Масовий маркетинг
Продукти масового виробництва мали продаватися на масовому ринку. Деякі компанії витрачають дуже великі суми на рекламу. Ця нова індустрія розвинула премудрі технології, щоб переконувати людей купувати.

6. Кредити
Ріст кредитів набагато спростив купівлю товарів для людей, навіть якщо вони не мали достатньо готівки, щоб заплатити за них одразу.

7. Впевненість
Впевненість серед американців була дуже великою. Тобто впевненість у тому, що вони можуть купувати товари, вкладати гроші в компанії і випробовувати нові ідеї. Впевненість є життєво необхідним компонентом в будь-якому економічному бумі.

8. Політика республіканських президентів
Республіканська пробізнесова політика заохочувала бум. Вона зменшила податки на доходи та прибутки компаній, що дозволяло багатим людям вкладати більше грошей в американську промисловість та будування, а простим – витрачати більше на американські товари. Вона наклала тарифи на імпортовані товари, і це допомогло американським виробникам.

2. Проаналізуйте схему і джерела 47–51 і визначіть, які з чинників економічного буму в США (джерело 46) діяли в країнах Європи. Чому? Прокоментуйте.

47

Німецькі діти граються пачками грошей, що втратили свою вартість внаслідок гіперінфляції. *1923 р.*

48 Погляд сучасника

...У 1923-му я керував відділом реклами фабрики гумових виробів. Тоді була інфляція. Моя місячна платня становила двісті мільярдів марок. Гроші виплачували двічі на день, і після кожної виплати надавалася відпустка, щоб оббігати крамниці і що-небудь купити, поки не з'явився новий курс долара і вартість грошей не знизилася вдвічі...

Ремарк Э.М. Три товарища. – М.: Правда, 1985. – С. 76.

49 Мовою цифр

Всі, крім Сполучених Штатів Америки, були в боргах. Проблема полягала саме в цьому. У 1923 р. заборгованість США разом з відсотками складала 11,8 мільярда доларів. З них лише Британія заборгувала США 4,66 мільярда. Однак Британії також були винні 6,5 мільярда, в основному Франція, Італія, Росія.

Пол Джонсон. Современность... – С. 47.

50 Погляд дослідника

Німеччина першою вжила необхідних заходів після жахливого фінансового краху 1923 року, спричиненого спекуляціями ділових кіл і величезними кредитами, які державний банк видавав казначейству і промисловцям. Окупація Руру дезорганізувала економіку й зменшила надходження до банку. Долар коштував 2 січня 1923 року 7260 марок, а 15 листопада – 4200 мільярдів. Серед населення виникла паніка, магазини спустошувались, а постачальники та селяни відмовлялися відпускати продукцію не інакше, ніж за золото.

...Відновили фінансову ситуацію за два етапи: 15 листопада 1923 року була випущена «рентна марка», перехідна валюта, еквівалентна 1000 млрд паперових марок. 1924 року, у жовтні, з'явилася «рейхсмарка», гарантована золотим запасом і вільно конвертована.

Через кілька місяців Великобританія вирішила й собі повернутися до «золотого стандарту», повернувши 13 травня 1925 року фунту стерлінгів його вартість 1913 року.

У цілому результати фінансової стабілізації були вдалими в усіх країнах і сприяли зростанню промисловості.

Тибо П. Эпоха диктатур. – С. 43–44.

51 Думка дослідника

Після переходу до мирної економіки (1922) починається процвітання «щасливих двадцятих років» (1922–1929), яке базується на стрімкому розвитку техніки (раціоналізація, стандартизація), розбудові механічної, електричної і хімічної великої промисловості, на зростанні економічної концентрації (часто за державної допомоги) і якому сприяє утворення картелів, трестів, великих банків та кон-

цернів. Завдяки всесвітньому економічному піднесенню і підвищенню народного добробуту ознаки кризи залишаються непоміченими: велике безробіття в європейських промислових країнах, ціни залишаються незмінними і частково знижуються завдяки кон'юнктурі обсягу товарів замість кон'юнктури цін за низьких заробітків... стрімке зростання біржового курсу... зменшення видобутку вугілля і зниження виробництва в текстильній промисловості та низькі прибутки в аграрному виробництві.

Кіндер Герман, Хільгеман Вернер. Всесвітня історія: dtv Atlas. – К.: Знання-Прес, 2001. – С. 463.

52

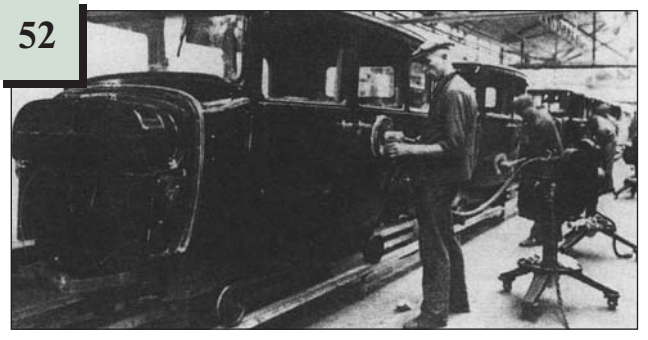

Конвеєрне виробництво на заводі «Сітроен»

53

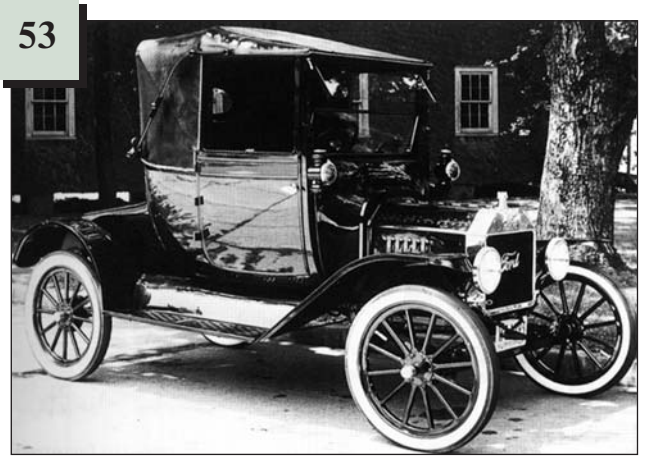

Форд Т – перший і наймасовіший автомобіль *1920-х рр.*

54

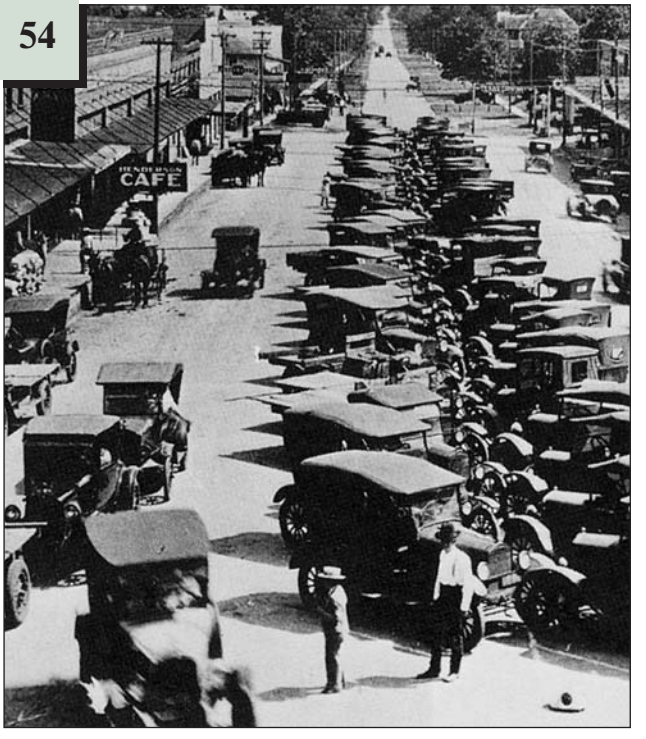

Автомобілі робітників біля заводу Форда. *Детройт, США, 1920-ті рр.*

55 Погляд дослідника

На той час річний прожитковий мінімум у США для сім'ї з чотирьох осіб становив 2 тис. доларів, а річна середня зарплата робітника перевищувала 1,6 тис. доларів. Це у 2–5 разів вище за європейський рівень: але стільки ж заробляли й 65 відсотків американських сімей, а не окремі робітники. У країні налічувалося 2 млн безробітних. Однак новий автомобіль вартістю 600 доларів і подержаний за 300 та старий за 100 доларів багато хто міг купити. Інакше ринок не поглинув би ті 20 млн машин, що випускала американська промисловість, яка в найкращі роки знімала з конвеєра до 25 тис. машин за день!

Долуцкий И. И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 300.

3. Розгляньте наступну схему 56. Що спільного і що відмінного в характері економічного розвитку Німеччини та США ви бачите? Чому період 1920-х рр. називають «prosperity» – «процвітання» – тільки стосовно США? Прокоментуйте.

56 Схема

Економічний розвиток Німеччини у 1920-ті рр.

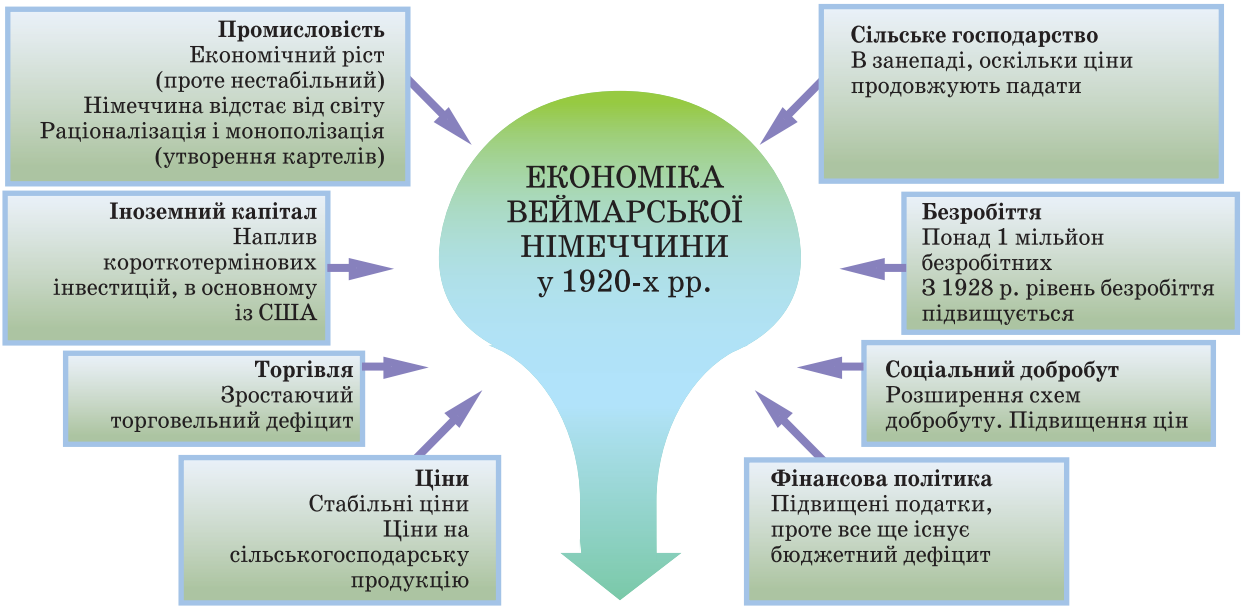

РЕЗУЛЬТАТИ

Сільські фермери і юнкери все більш і більш ворожо сприймають режим; перші розраховують на нацистів, останні – на авторитарнішу систему уряду

Роботодавці все більш і більш обурюються через високі витрати на соціальне забезпечення в час обмеженого економічного росту

Робітники отримують скромні прибутки

Економіка залежить від економіки США

4. Використовуючи матеріали параграфа, схарактеризуйте економічне життя Європи у 1920-ті рр. у таких сферах: а) промисловості, б) сільському господарстві, в) фінансах.

5. За допомогою яких факторів вдалося подолати повоєнну кризу і стати на шлях стабілізації економічного розвитку? Відповідь на це запитання підготуйте у вигляді таблиці «**Фактори, що вплинули на стабілізацію європейської економіки**».

6. Уявіть, що ви прем'єр-міністр однієї з європейських країн, що пережила війну. Ви пропонуєте на засіданні уряду план виходу з економічної кризи. Які рекомендації будуть у вашому плані щодо: а) зруйнованих фабрик та заводів, б) занедбаного сільського господарства, в) боротьби з інфляцією, г) працевлаштування демобілізованих солдатів, д) забезпечення харчовими продуктами та предметами першої необхідності працюючих і безробітних, е) налагодження роботи транспорту, є) фінансування закладів освіти, культури, медицини? Спробуйте свій план побудувати у такій послідовності, щоб стало зрозуміло, яким сферам ви надаєте перевагу. Обговоріть цей план у класі і співставте його з планами своїх однокласників.

§ 24. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

57

Видозва

ДО УСІХ СЕЛЯН ХАРЬКІВЩИНИ.

Товариши селяне! Знову Радяньска Украіна переживае важкий мент. Польські пани, вкупи, з буржуазією Антанти мають на думці придушити Радянську Украіну, запрягти у ярмо, як колись милійони Украінських селян та робітників. Польска шляхта хоче яким бы то не було шляхом вернути землю панам, хоче, щоб селяне знову гнули спину перед куркулями-дукачами, глитаями, гетьманськими властниками.

По Украинській земли ллеться кров селян та робітників; скрізь чути стогін працюючих; скрізь видно полумя пожеж; скрізь руіна і пустеля: то йде польський пан, який бажае вернути свої старі привилеі. Але цьому не бути! Робітниче-Селянська Росія знищила більш міцних та зухвалих ворогів,—Колчака, Юденіча, Деникина: знишила внутришню контр-революційну буржуазію. Вона переможе і нахабну пансько-буржуазну Польщу. Але, щоб швидче закінчити цю війну та вернутись до мирної праці, необхідно, щоби червона армія, ці непохитні і чесні сини селян та робітників, були не голодні, щоби вони мали змогу спокійно виконувати свій обовязок і не почували недостачи у хлібові. А для цього усі лишки того хліба, який у Вас мається Ви повинні здати своїй робітниче-селянській владі, це б то Губерніяльним та повитовим продовольчим установам.

Згідно закону про хлибну роскладку від 27 лютого цього року роскладка мусить бути выконана на 1-ше липня цього 1920 року. Зостався лише один місяць. Усякий чесний працьовник селянин повинен виконати свій об'язок; довг, ни пізнійше 1-го липня здати усі, які з нього причитаються лишки хліба, фуражу, худоби і инших продуктів.

Громадяне, які володіють землею до 3-х десятин, звільняються від роскладки. 25% хліба лишается на ссипных пунктах для біднійшого населення.

Волости, які виконають роскладку цілком одержать усі необхідні товари, як сіль, мануфактуру і т. д. Тім же волостям, які не виконають розкладку сором і ганьба і сами вони будуть записані на чорну дошку, як вороги Радянськоі Влади і трудового селянства.

Товариші селяне! везить же хліб на ссипні пункті. На вас звернені погляди славетних наших вояків червоної армії; на вас дивляться змучені голодом діти мійських робітників. Ваші діти, онуки будуть з подякою вас згадувати; усіх же куркулів, мародьорів і спекулянтів, які в тяжкій мент для Радянськоі Влади одмовляться нагодуваты голодных своіх братів і будуть на боці ворогів робітників і селян, вони будуть проклинати.

Робітниче-Селянська Влада не щадить своих ворогів; куркуль і спекулянт, які хватають хліб будуть суворо покарані.

Товариші, приступайте не одкладуючи і негайно до організаціі комітетів незаможних селян для того, абы організованым шляхом боротися з куркулями і глітаями на селі. Ці комітети повинні бути органом допомогаючим Радянській Владі в виконанні хлібної роскладки!

Геть куркуля та спекулянта!
Хай живе чесний працьовник!
Хай живе робітниче-селянська Украіна!
Хай живе червона армія!
Хай живе дінтатура пролетаріяту та біднішого селянства.

Харьківська Окрема Губерніхльна Продовольча Комисія по постачанню Червоної Армії Південно-Західного фронту.

1. Спробуйте визначити жанр цього документа. До кого він був звернений?
2. З тексту документа визначіть, що являла собою продрозкладка, як вона збиралась, кому надавались пільги при її збиранні і чому. Які міри заохочення і покарання передбачались?
3. Чим мотивується необхідність продрозкладки? Наскільки ця мотивація могла бути значимою для селян?
4. Визначіть відношення українського селянства до продрозкладки з тексту документа.

58а

Радянський плакат. *1920 р.*

58б

Радянський плакат. *1921 р.*

5. Роздивіться уважно плакати 58а–58б. Зверніть увагу на дати їх створення. Перечитайте текст. Знайдіть спільне і відмінне. Спробуйте визначити різницю між продрозкладкою і продподатком (можливо вам допоможе текст першого плаката).

59 Рекламне оголошення

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТРЕСТ
ЮЖНОЙ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
„ХИМУГОЛЬ“

Об'единение химических, красочных, стекольных заводов и угольных рудников Донецкого Бассейна.

ГЛАВНЕЙШИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ КОМБИНАТА:

Донецкий Содовый Завод, бывш. „Любимов-Сольве и К°“, Несветевичевский Стекольный Завод, б. Ливенгофского О-ва, Рубежанский Химический Завод, бывш. „Русско-Краска“, Церезиновый Завод „Люборад“, Константиновский Стекольный, Зеркальный и Химический Заводы, Славянская Карандашная фабрика, бывш. Маевского, Меловые карьеры и друг.

РУДНИКИ: Донецко-Рубежанский, Владимиро-Константиновский, Александро-Дмитриевский, Скальковский, Анненский и другие.

Всего в комбинат входит до 15 заводов и свыше 70 угольных рудников.

ПРАВЛЕНИЕ ТРЕСТА: Харьков, Рымарская ул., д. № 22. ||| ТЕЛЕГРАФНЫЙ АДРЕС: Харьков—„ХИМУГОЛЬ“.

Председатель Правления *М. Л. Рухимович.*
Зампредправления и Директор-распорядитель *К. Ф. Соловьев.*
Члены Правления: { *К. Г. Поварнин.* *К. Д. Курченинов.*
Коммерческий Директор *К. К. Лейтис.*

ТОРГОВЫЕ ОТДЕЛЕНИЯ ПРАВЛЕНИЯ:

Москва, Б. Златоустинский пер., № 6. Телефоны: 1-07-15 и 62-20. Харьков, площ. Р. Люксембург, гост. „Спартак“. Киев, Лютеранская, 2 (уг. Крещатика). Ростов н/Д., Малая Садовая, 17.

ТОРГОВЫЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА: в Баку, Севастополе, Екатеринославе.

ТРЕСТ ПРОИЗВОДИТ:

Соду кальцинированную, каустическую и двууглекислую (бикарбонат), нашатырный спирт, хлорную известь, хлор жидкий, нашатырь, серную и азотную кислоту, бета-нафтол, фенол синтетич., медный и железный купорос, английскую соль, краски железные, кварцы аммиачные, сернистую краску, химич. чистые серную и соляную кислоты, стекло оконное, полубелое, стекло сортовое и техническое, посуду аптекарскую, церезин и каменный уголь.

ТРЕСТ ПОКУПАЕТ:

Аммиачную воду,	Колчедан серный,	Клепку осиновую,
Окись железа,	Песок кварцевый,	Обручи ореховые,
Серу комовую,	Мел молотый,	Лесные материалы.
Пикринов. кислоту,	Липу в бревнах,	Мешки джутовые,
Бензол,	Кедр в бревнах,	Корзины лозовые.
Селитру чилийск.,	Железо кровельн.,	

Державний трест південної хімічної промисловості «Хімвугілля»

60а

Внутрішній вигляд магазину в Києві у *1924 р.*

60б

Внутрішній вигляд магазину в Києві у *1926–1927 рр.*

6. Розгляньте рекламне оголошення (джерело 59). Підготуйте характеристику державного тресту «Хімвугілля» за такими показниками: а) основні реквізити тресту (адреса, інформація про керівництво); б) підприємства та організації, що входять до тресту; в) виробнича діяльність тресту; г) потреби тресту.
7. Порівняйте з рекламою початку століття Катеринославського відділення Центрального Електричного товариства з I розділу § 6. Чим відрізняються ці два підприємства? Про що це свідчить? Яке з них може збанкрутувати, а яке – ні? Чому?
8. Порівняйте два магазини (джерела 60а–60б). Які зміни ви бачите? Про що це свідчить?

9. Наступні джерела подані без будь-якої послідовності. Згрупуйте їх за таким планом:
а) причини запровадження непу;
б) основні риси (складові частини), суть непу;
в) труднощі і протиріччя непу;
г) результати непу.
10. Складіть порівняльну таблицю за наведеними критеріями: **«Неп і «воєнний комунізм»**.
11. Визначіть, що спільного в економічних процесах, які відбувалися протягом 1920-х рр. у світі та в Радянській Україні? Яке одне слово можна використати?

61 Погляд очевидця

З вражень кореспондента американської газети в СРСР (1925 р.)

...На початку своєї вулиці я побачив людину, яка продавала з маленького столика борошно, цукор та рис... Наприкінці тижня він торгував свіжими яйцями й овочами... До середини листопада в нього було вже чотири продавці у великому магазині, куди селяни щоранку привозили свіжий товар. За рік торгівлі... його чистий прибуток становив 20–30 тис. доларів. Річ у тім, що його підприємство стимулювало селян відгодовувати курчат, поросят та вирощувати овочі. Те саме відбувалося по всій Росії, і результати були вражаючими. Лише за один рік постачання продуктами харчування і товарами підскочило з голодного рівня до рівня, який майже задовольняв потреби, а ціни відповідно впали.

Опис Уолтера Дюранти, 1925 р. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 48.

62 Погляд очевидця

Зі спогадів С. Єфремова

2 квітня 1926 р. Торгують тепер усі – і через те просто лихо, коли треба щось купити. Ніяк не можу, напр[иклад], купити собі калош: цілу зиму, коли не зайду до того «Резинтресту» – все читаєш, що або калош нема, або в магазині «учёт» і т. п. І сьогодні теж пішов не здобихом. Так само не можна дістати денатурату, щоб банки поставити. Питаю в Укрспирттресті: «Де можна дістати?» Кажуть: «Ніде не дістанете». Мабуть, це тому, що всі торгують. Тільки час збавиш та нерви собі зопсуєш, коли треба щось купити.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – С. 359–376.

63 Мовою цифр

Дані про падіння збору зернових та виробництва промислової продукції

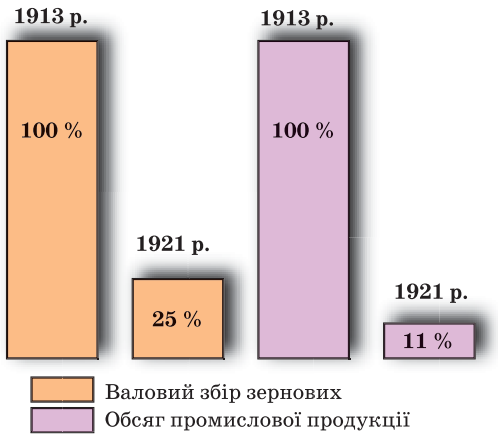

Укладено за: Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка.

64 Мовою цифр

На початок 1921 р. в Україні та Криму діяло 464 повстанських загони чисельністю від 20 до 500 бійців.

Армія Н. Махна на кінець 1920 р. нараховувала до 15 тис. чоловік. На боротьбу з «махновщиною» було кинуто регулярні частини Червоної армії загальною чисельністю до 60 тис. чоловік.

За офіційними даними в повстанських формуваннях на території України перебувало до 100 тис. чоловік.

Подано за: Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. / З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – №1/2. – 1999. – С. 96–97.

65 Погляд дослідника

Приватне господарювання допускалося головним чином на дрібних заводах і фабриках. Дрібна промисловість передавалась в оренду... За порівняно короткий час було здано в оренду 5200 підприємств, тобто половину наявного фонду...

Прагнучи оживити підприємства, більшовики винайшли власний метод господарювання, який назвали спочатку комерційним розрахунком. Оскільки слово «комерція» різало вуха новим власникам, поступово перейшли до іншої назви – господарський розрахунок.

На госпрозрахунок переводилися не окремі фабрики і заводи, а їх певна сукупність, утворена за галузевою, територіальною або галузево-територіальною ознаками. Ця сукупність була названа трестом....

Перші трести з'явилися восени 1921 р. Деякі з них були надзвичайно великими підприємствами. Зокрема, у тресті «Донвугілля» було об'єднано переважну більшість великих шахт Донбасу. На початку 1923 р. в ньому працювало 94 тис. робітників.

У 1925–1926 р. довоєнний рівень промислового виробництва вперше було перевищено, а в структурі капіталовкладень з'явилася нова складова: витрати на новобудови.

Історія України / За ред. В. А. Смолія. – К., 1997. – С. 271–272.

66 Мовою цифр

Основні показники народного господарства УСРР (до 1913 р. в %)

Роки	Вся продукція народного господарства	Сільське господарство	Промисловість
1923/24	60	81	38
1924/25	67	81	51
1925/26	91	99	82
1926/27	99,5	100,5	98

Подано за: Чубар В. Я. Вибрані статті і промови. – К., 1972. – С. 327.

67 Погляд дослідника

В період непу торгівля набирає трьох форм: державної, кооперативної і приватної, причому на частку останньої припадало 75 % усього роздрібного обороту: населення, у зв'язку з відновленням народного господарства, через торговельну мережу могло дістати все йому потрібне.

Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Т. 3. – К., 1995. – С. 1103.

68 Погляд дослідника

Найвищі норми землекористування на двір – від 15 га на Правобережжі, до 48 га в Степу. В межах цих норм селянам надавалося право оренди земель, терміном не довше 3 років. Форми землекористування зберігалися вільні з обмеженим правом земельної громади порушувати їх.

Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – С. 1043.

69 Погляд дослідника

У 1923 р., коли основні роботи по перерозподілу земельних ресурсів завершилися, основною фігурою на селі утвердився селянин-власник...

У травні 1923 р. всі податки з селянського двору були зведені до єдиного сільськогосподарського податку в грошовій формі.

Історія України / За ред. В.А. Смолія. – С. 273.

70 Мовою цифр

Урожайність зернових культур на Україні одна з найнижчих в Європі... 1924–1928 рр. – 8,1 центнерів з гектара... В той же час збір пшениці з одного гектара доходив у країнах з найвищою хліборобською культурою: Данії, Голландії і Бельгії – до 30 центнерів з гектара, в Англії і Німеччині – 22, у Франції – 15, Італії – 14, Польщі – 12...

Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – С. 1058–1059.

71 Погляд очевидця

Зі спогадів С. Єфремова

17 квітня 1926 р. З приводу теперішнього стану сила оповіданнів ходить поміж публікою. Говорять, що закривається сила фабрик, бо нема ні сировини, ні збуту, ні коштів на виробництво... чув я в Харкові од інж[енера] Павленка, що завідує шахтами на Донині. Шахти, сказав він, майже не працюють, бо устаткування цілком до руйнації дійшло. Щоденні катастрофи: там обвалиться й засипле робітників, там заллє шахту водою, там вибухнуть гази... Недавно довелось мені говорити з одним відомим фінансистом: «Пливем по морю тьми, – мовив він, – і ніякісінької надії, що кудись приб'ємось». Настрій в усякім разі надзвичайно характерний, – він показує, що держава вступила в смугу гострого кризису, мабуть, далеко не безпечнішого, ніж горожанська війна, інтервенції, повстання. І справді нема надії на добрий вихід, бо влада теперішня, як і колись царська, не може робити уступок, не зрікшись самої себе.

20 травня 1926 р. По місту знов маніфестації безробітних. Ходять з прапорами, вимагають роботи. Звичайна кожного літа картина в нашій благословенній «робітничо-селянській» державі. І, як звичайно, міліція попросту розгонить цих «хазяїнів» держави, як їх звуть, уви! в самих деклараціях.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – С. 376.

72 Офіційний документ

Постанова РНК (1 лютого 1921 р.)

Бандитизм, будучи військовою підпорою куркульства і контрреволюції, становить найбільшу перешкоду будівництву Радянської влади на Україні. Бандитизм заважає сільській бідноті взяти владу у свої руки, заважає продовольчим заготівлям, зриває правильний залізничний і телеграфний зв'язок, робить неможливим відновлення правильного функціонування радянських органів.

Враховуючи небезпеку, яку становить для робітничо-селянської влади України, бандитизм, що продовжує руйнування змученою багаторічною війною, обібраної світовими хижаками злиденної країни, Рада Народних Комісарів УСРР постановляє: фронт війни з бандитизмом оголосити фронтом такої ж державної важливості, яким був фронт боротьби (з) білогвардійськими генералами і яким є фронт боротьби (з) господарською розрухою, закликавши трудящі маси України до нещадної боротьби з куркульсько-поміщицькими бандами...

Цит. за: Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. – С. 96–97.

73 Погляд дослідника

Більшовики могли утримуватися при владі, надалі застосовуючи терор проти місцевого населення. І дійсно, з першого року існування радянської влади репресії не припинялися. Вони мали цілеспрямований характер, вели до ліквідації будь-яких виявів інакомислення і до насадження монопольної влади партії над суспільством....

Список потенційних жертв терору був надзвичайно великим: у секретному циркулярі Державного політичного управління до переліку ворожих груп і організацій увійшло близько 20 категорій населення – націоналісти всіх мастей і відтінків, колишні білогвардійці, заможні селяни, торговці, священнослужителі, науковці та інші, одним словом, усі, хто піднімався вище пролетарського рівня.

Але репресії мали свої межі. Можна було ліквідувати нечисленні партії і залякати інтелігенцію. Однак що робити з багатомільйонним з глибоко вкоріненим приватновласницьким почуттям селянством, політично неблагонадійним робітництвом, – одним словом, з дрібнобуржуазною стихією, якій більшовики не довіряли, боялися і яку вважали своїм головним ворогом? У 1920-х роках тоталітарна система була далека від завершення, її потужностей явно не вистачало, щоб перепустити цю стихію крізь жорна революційного терору.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 166–167.

§ 25. ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 1920-ті рр.

74

Обробіток землі волами. *Волинь, 1920-ті рр.*

76

Сушіння льону на Поліссі. *Рівненщина, 1920-ті рр.*

75

Будівництво сільської хати. *1920-ті рр.*

77

Майстерня з виготовлення цементних блоків та тумб для криниць. *Рівненщина, початок 1920-х рр.*

1. Яку інформацію про економічне становище західноукраїнських земель (у складі Польщі) можна отримати з аналізу джерел 74–77? Якої інформації джерела не надають?

78 Мовою цифр

Уряд запланував високі темпи «осадження» колоністів на «східних кресах»: у 1921 р. – 8 тис., у 1922 – 12 тис., у 1923–20 тис...

За 1921–1922 рр. осадникам на Волині було виділено 112 тис. га, на Поліссі – 113 тис. га, у Східній Галичині – близько 200 тис. га...

У 1922 р. на постійне проживання в східні воєводства прибуло 5557 сімей, у 1924 – 3223, у 1925 – 788, у 1926 – 773 сім'ї військових осадників.

Кульчицький С.В. Україна між двома війнами. – С. 289–290.

79 Погляд дослідника

Уряд старався реалізувати постулат Вінцентія Вітоса, щоб земля «з рук польського поміщика» переходила до «рук польського селянина». Суто політичні мотиви мала проведена в 1921–1923 рр. акція військового осадництва. Вона привела до створення на Волині понад 3,5 тис. земельних наділів, на яких оселено колишніх солдатів Війська польського. Очевидним результатом напливу військових колоністів стало загострення національних відносин на південно-східних територіях країни...

Chojnowski A. Ukraina... – S. 80.

80

Родина польського осадника Томічека біля новорічної ялинки. *Рівненщина, 1920–1930-ті рр.*

81

Польсько-пропагандистська листівка «Сів», *1929 р.*

82 Погляд очевидця

...Панську землю інколи парцелювали, та не для нас, а для осадників з центральної Польщі, переважно легіоністів, що то в 1919 р. «пшелєвалі крев за поврут полькего Волиня до Мацєжи». «Культурні» завойовники, які вчора стріляли на нас, забирали сьогодні з-під носа прабатьківську землю, ще й вимагали лояльного відношення до польської держави. Отож до початку 1923 р. влада на Волині дала їм 3548 ділянок від 15 до 25, а то й по 50 гектарів, для 95% безплатно та ще й з добрими грішми на господарювання.

Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – Львів, 1996. – С. 128.

2. Розгляньте фото родини осадника. Порівняйте з українською родиною з фото «Будівництво сільської хати». Яку інформацію про рівень життя двох родин (польської та української) можна отримати? На що ви звертали увагу при аналізі? Зробіть висновки. Що саме на фото допомогло вам? Прокоментуйте.
3. Розгляньте польську пропагандистську листівку (джерело 81). Чому біля сівача військова форма і зброя? Який образ створює зображення? На кого воно розраховане? З якою метою видавалися великим тиражем такі листівки?
4. Проаналізуйте статистику і знайдіть у ній пояснення ваших попередніх міркувань (підказка: порахуйте, скільки землі в середньому отримала кожна польська родина). Які ще пояснення ви можете запропонувати (зверніться до джерела 78).
5. Згадайте матеріали попередніх параграфів і дайте відповідь на запитання: яку мету переслідував польський уряд, проводячи «осадження»?

83 Погляд дослідника

Майже третина сільського населення Польщі (бл. 6 млн чол.) та чверть сільського населення Румунії (бл. 3 млн чол.) були надлишковими з точки зору продуктивності в аграрному секторі. Цей надлишок маскувався існуванням величезної кількості карликових (менше 2 га) господарств, що ледве могли прогодувати своїх власників. Міцні, фермерського типу господарства були радше винятком, аніж правилом. Невеликий розмір земельних ділянок унеможливлював впровадження техніки та інтенсивного сільськогосподарського виробництва, а в ширшому плані і модернізацію всієї економіки, оскільки землеробство становило основу господарського життя.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 187.

84 Погляд дослідника

За весь міжвоєнний період Північна Буковина і Хотинщина менше отримували від казни, ніж давали їй. З коштів, які були виділені на відбудову краю, сюди дійшла тільки одна десята... Для промисловості краю були характерні дрібні підприємства, низька технічна оснащеність та значна питома вага ремісничого виробництва... Для сільського господарства було характерно малоземелля, селяни володіли лише 47 % сільгоспугідь. У 1921–1926 рр. проводилась аграрна реформа. В ході реалізації у поміщиків було вилучено більше 74 тис. га землі. Середній наділ селян Бессарабії мав складати 6 га, Буковини 4–6 га. Колоністам наділяли 6–10 га землі, однак більшість селянських господарств (80 %) складали наділи до 2 га, а 31 тис. господарств були безземельними. Багато колоністів, які мали збільшити в краї прошарок румунів, продавши наділи селянам-українцям, повертались у королівство.

В результаті війни різко знизилось поголів'я худоби, яке досягло довоєнного рівня на 1927 р.

Цит. за: Федорак В.Ф., Черкач Н.І. Історія рідного краю... – С. 69.

85 Погляд дослідника

Найбільш відсталим із промислового погляду було Закарпаття. Частка промислової продукції в сукупному суспільному продукті краю дорівнювала 2 %, кількість зайнятих у промисловості не перевищувала 16 тис. чоловік. Жодного нового великого підприємства за два десятиліття не побудували. Іноземних і вітчизняних підприємців цікавила тільки сировина, яку можна було вивезти. Уряд Чехо-Словаччини не бажав фінансувати промислові об'єкти в місцевостях, де не існувало кваліфікованої робочої сили.

Чехословацький уряд не вдавався до радикальних змін у землеволодінні та землекористуванні. Він викупив у поміщиків, в основному угорського походження, 29 тис. га землі. Ці землі були поділені між 32 тис. дрібних селянських господарств. Така реформа майже не послабила земельного голоду.

Наприкінці 30-х років 103 тис. селянських господарств Закарпаття мали менше землі, ніж 703 магнатські маєтки. Через перенаселеність, дефіцит ріллі в цьому гірському краї та примітивну агрокультуру більшість селян дуже бідувала.

Кульчицький С.В. Україна між двома війнами. – С. 288.

6. Проаналізуйте джерела 83–85. Що спільного і що відмінного було в економічному розвитку трьох регіонів Західної України? Чим ви це пояснюєте? Порівняйте умови життя українських селян у межах українських земель під владою різних держав.

86 Думка українського дослідника

У 20–30-х роках Західна Україна залишалася відсталою аграрною окраїною Польської держави. Уряд ділив територію України на дві частини: Польщу «А» (корінні польські землі) і Польщу «Б» (так звані східні креси – Західна Україна і Західна Білорусь). На розвиток Польщі «А» йшла більша частина капіталовкладень, тут були зосереджені основні галузі промисловості, тоді як Польща «Б» служила ринком збуту продукції польської та іноземної промисловості і джерелом сировини.

Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. – С. 292.

87 Думка німецького дослідника

Польський уряд діяв проти чисельної переваги українців на сході країни націленою земельною політикою та політикою заселень. На Волинь та вже й без того перенаселеної Східної Галичини відселялися численні польські селяни. Їм надавалися, щоправда, менша частина польських землеволодінь та фінансова підтримка. Одночасно все ж найбільша частина землеволодінь на Волині віддавалася у власність українським селянам. Українські області Польщі залишалися переважно аграрними окраїнами зі слабко розвинутою промисловістю.

Kappeler, Andreas. Kleine Geschichte der Ukraine. – C. 252.

88 Думка польського дослідника

У найгіршому становищі знаходилися східні околиці країни, відсталість яких пояснюється тим, що вони раніше перебували у складі царської Росії. Тут, за рідким винятком, майже не було промисловості, а сільське господарство навіть у великих поміщицьких маєтках, знаходилося на низькому рівні. У східних землях проживали в основному слов'янські національності та євреї.

Alicja Dybkowska, Jan Zaryn, Malgorzata Zaryn. Polskie dzieje od czasow najdawniszych do wspolczesnosci. – Warszawa, 1994. – L. 238.

89 Думка американського дослідника

Частка української нації, яка долучилася до міжвоєнної Польщі, була переважно сільськогосподарською. Але навіть всередині суто української сільської місцевості людність південно-східних невеликих міст становили польські чиновники і гарнізони та польські й єврейські фахівці та торгівці. Малоземельні українські селяни жадали ділянок, якими володіли польські поміщики.

Ротшильд Джозеф. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. – К.: Мегатайп, 2001. – С. 59.

1. Порівняйте різні точки зору на економічне становище західноукраїнських земель. Що є спільним у них? Чим вони відрізняються одна від одної? На які причини відставання в економічному розвитку вони вказують? Чи побачили ви залежність цих точок зору від національної і державної належності авторів?
2. На скільки висновки авторів співвідносяться з джерелами цього параграфа?

§ 26. СУСПІЛЬСТВО В НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

90 Погляд очевидця

З листа невідомого (Івана) з Франції дядькові на Україну на початку 1920-х рр.

Дорогий дядя!

Життя тут не схоже на Україні. Всі працюють від малого до великого і всі ситі, взуті і одягнені. У святкові дні робітницю з нашої фабрики не відрізниш від дружини директора фабрики... Я працюю на фабриці простим робітником і заробляю досить добре – до 800 франків у місяць. Така зарплатня на фабриці вважається досить високою для робітника, який не є спеціалістом. Взагалі, умови праці у Франції набагато кращі, ніж це було в Україні до війни. Такої ж думки дотримуються люди, які приїхали до Франції раніше.

Буду дуже радий отримати від вас звістку. Напишіть мені, що нового у вашому житті? Які зміни відбуваються на Україні? Бажаю вам всього найкращого.

Ваня.

Фонди Рівненського краєзнавчого музею: 16430/8.

91 Погляд сучасника

З книги німецького письменника Е.М. Ремарка

...Подружжя Хассе, яке проживало за стіною, вже п'ять років наймало тут невеличку кімнату. По суті, це були непогані люди. Якщо вони мали б трикімнатну квартиру з кухнею для дружини та ще й дитину на додаток, їхній шлюб, треба думати, залишився би цілком благополучним. Проте така квартира коштувала чималих грошей. А заводити дитину в ці хиткі часи – хто собі може це дозволити...

Так вони й тіснилися удвох, дружина перетворилася на істеричку, а чоловік, побоюючись втратити своє скромне місце, жив у постійному страхові. І справді – звільнення було би для нього повною катастрофою. Залишитися без роботи в сорок п'ять років – значить, що вже ніде не влаштуватися. В цьому і був увесь жах його становища. Колись, бувало, люди повільно йшли на дно, але в них все-таки залишався якийсь шанс винирнути. Тепер за кожним звільненням глибочіла прірва вічного безробіття.

Ремарк Э. М. Три товарища. – С. 210.

92 Погляд дослідника

...З'явилися більш зручні меблі, електрика, електричне обладнання (праски, пральні машинки, кухонні прилади, нагрівачі). Тогочасний публіцист у 1929 р. зазначав: «У деяких містах Польщі вже третя частина родинних господарств використовує виключно цей спосіб прасування». З другого боку, високі ціни електроенергії та електротоварів стримували зростання їхнього споживання. На той час електропраска коштувала 15 злотих, кавоварка – 62 злотих, електропічка – 27–95 злотих, радіоприймач – 150–400 злотих, холодильник – 1400 злотих, в той час як середня зарплата службовця становила 250–300 злотих на місяць.

Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002. – С. 505–506.

93

Сірий день. Картина німецького художника Георга Ґросца, *1921 р.*

1. Ознайомтеся із джерелами 90–92. На що звертають увагу автори? Хто вони? Чим викликана різниця в їхніх враженнях? Чи пов'язані проблеми подружжя Хассе тільки з тим, що вони живуть у Німеччині? Якому зі свідчень можна більше довіряти? Чому?
2. Проаналізуйте джерело 93. Картина має символічний характер. Кого уособлюють, на вашу думку, її персонажі? Назвіть їх. Як би ви визначили настрій цієї картини?
3. Як співвідноситься наведена у джерелі 90 інформація з попередніми джерелами? Хто з персонажів картини міг би скористатися новими речами, описаними дослідниками (джерело 91)?
4. Дайте коротку характеристику європейському суспільству 1920-х рр. Що нового у ньому з'явилося?

94 Погляд очевидця

Зі спогадів Докії Гуменної*

...Саме тоді починався неп (Нова економічна політика) і місто починало оживати від розрухи... Грошей на трамвай я не мала, на лекції до університету ходила пішки... «Непманів» було видно зразу. Вони й трималися окремо: чистенькі, випрасувані, окраватчені, виплекані...

Докія Гуменна. Дар Евдотеї. – Торонто, 1990. – С. 178–187.

95 Мовою цифр

Улітку 1922 р. ЦК РКП(б) приймає постанову «Про поліпшення побуту активних робітників», яких разом із членами сімей було майже 80 тис. чоловік. При середній зарплаті в промисловості 10 крб. на місяць секретар партосередку отримував 300 крб., член ЦК або секретар губернського комітету партії – 430 крб. Додаткове підвищення окладу (за роботу у позаурочний час, за утриманців) могло досягати 100 відсотків. Окрім окладів видавали безкоштовний продовольчий пайок (12 кг м'яса, 1,2 кг вершкового масла і стільки ж цукру, 5 кг рису тощо). Працівників безкоштовно забезпечували житлом, одягом, медичним обслуговуванням, персональним транспортом.

Долуцкий И.И., Журавлева В.И. Всемирная история XX века. – С. 334.

96 Погляд очевидця

З листа селянина Куценка в ЦК КП(б) (9 вересня 1928 р.)

Селянин нашого району [Жовтневого району, Сумської округи] має 5 членів сім'ї (2 працездатні), 4 десятини землі, 1 коня, 1 корову, 1 свиню. Платить 14 крб. податку. Пішов він до крамниці: підошви коштують 2 крб., передки – 3,5 крб., в готовому вигляді – 20 крб. Я й сміюся. Чому це так, що шкуру з коня здав у шкірсиндикат за 5 крб. 75 коп., а чобіт коштує 20 крб. Скільки ж потрібно здати хліба по 95 коп., щоб взути сім'ю? Так нічого й не купив. Лише склав кошторис. 14 крб. – податку, 80 крб. – п'ять пар чобіт (3 пари для дорослих, 2 для дітей). 50 крб. – 2 піджаки. 60 крб. – кофта, спідниця. Всього: 204 крб. Скільки ж потрібно продати хліба? 204 : 95 коп. = 214,5 пудів. В таких умовах живе середняк. А як живе бідняк? Про його життя писати й паперу не вистачить.

Капустян А. Общественно-политическое настроение крестьянства Украины в 1920 годы // Международный исторический журнал. Арх.

97 Погляд очевидця

Зі спогадів С. Єфремова

1924 р. Хохітва село невеличке, але, мабуть, типове. Є «Рада селянських депутатів» – вічно на замку. Є ком'ячейка – «ком'яші», як кажуть селяне, з 2–3 комуністів, є «комсомол», якого теж і на десяток не набереться. Є новітній «кооператив», у якому нічого не докупишся, бо вічно стоїть порожнім. Є хата-читальня; у їй, зайшовши, застав півня з парою курей, обов'язкові портрети по стінах і ні одної книжки! Є нарешті вінець большевицького господарства «Культсовхоз» (дядьки кажуть «Куцохвостий»). Уся сучасна бутафорія. А життя обминає її і йде своїм шляхом. Біднота й темнота ще гірші, як були, гризня страшенна...

«Куркулів» викинуто з громади, позбавлено права голоса, а між цими «багатіями» чимало таких, яким кусати нічого. Але не краще і незаможникам «комез'а» вимовляють дядьки оте новітнє слово «комнезам»): голова ради та пара «комуністів» та міліцейський не дають їм і слова мовити. «Мовчи та диш». Задоволених нема.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – С. 135.

5. Хто такі, на думку автора джерела 94, «непмани»? Чому вони тримаються, з погляду автора, окремо?
6. Порівняйте джерела 95–96. Кого постанова ЦК називає «активними працівниками»? Як ви думаєте, чим викликана різниця в побуті «активних працівників» та селянина середняка?
7. Які ще групи селянського населення (згідно з джерелом 97) виділяє автор? Чим вони відрізняються одна від одної , а що у них спільне? Що має на увазі автор, вживаючи словосполучення «сучасна бутафорія»?
8. Спробуйте визначити соціальну структуру українського суспільства у 1920-х рр. на підставі наведених джерел.

* *Докія Гуменна* – письменниця, літературний критик, яка проживала на початку 1920-х рр. у Києві.

§ 27. ЛЮДИНА В НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ. ЗУСТРІЧ ТРАДИЦІЇ І МОДЕРНУ

98

Реклама нагрівачів води.
Німеччина, 1920-ті рр.

99

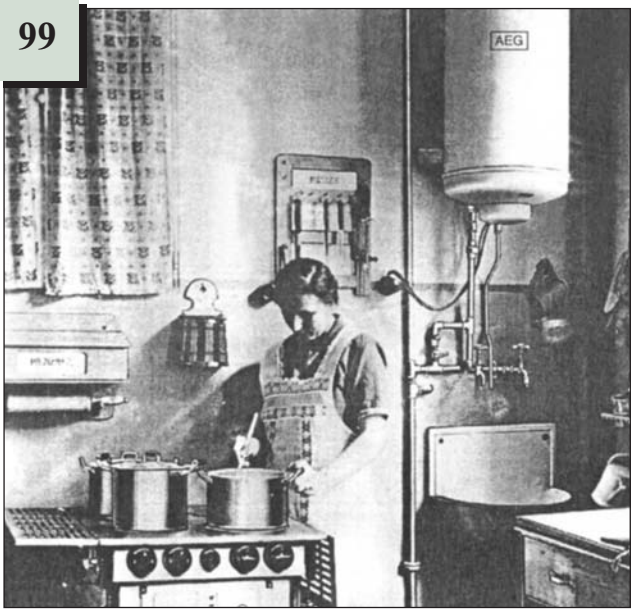

Реклама використання побутових електроприладів. *Західна Європа, 1920-ті рр.*

100

Жінки збирають радіоприймачі.
Велика Британія, 1920-ті рр.

101 Очима художника

Відпочинок. Картина А. Черкаського.
Україна, 1927 р.

102 Зростання споживання побутових товарів (у відсотках, на одну американську родину)

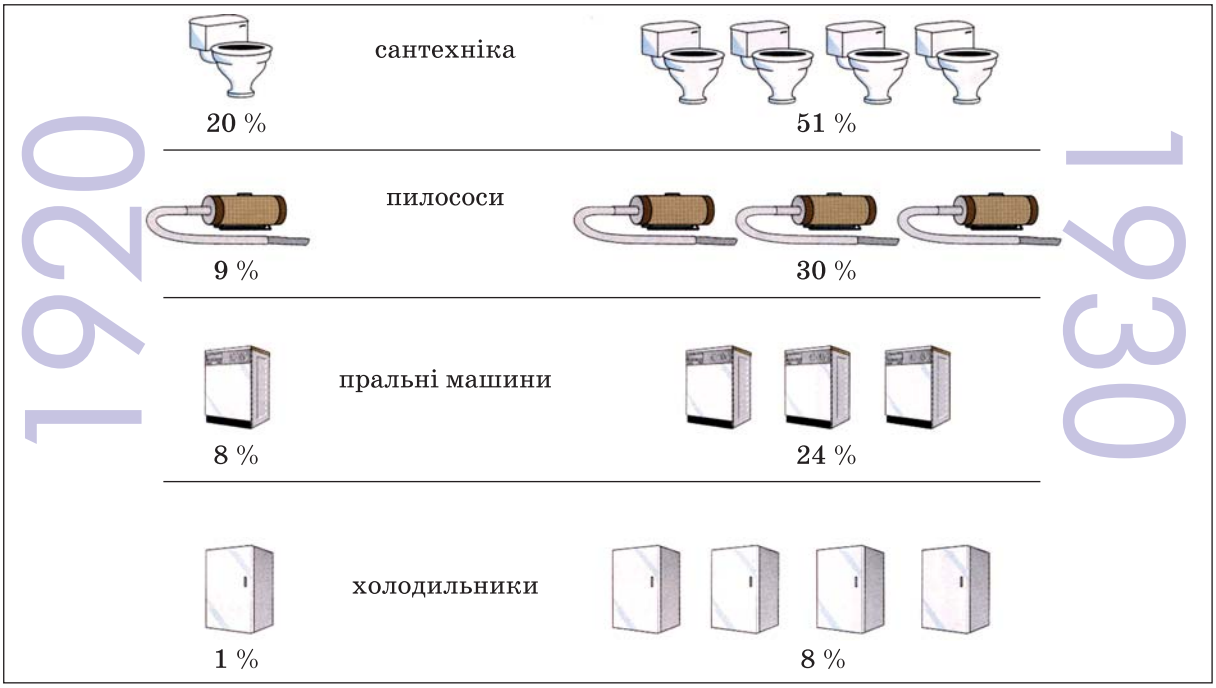

1. Що, на вашу думку, об'єднує джерела 98–102? Яке призначення нових для 1920-х рр. речей? Як ви це розумієте? Поясніть.
Що на зображеннях говорить про модернізацію умов життя і праці?

103 Погляд дослідника

Промисловість досить швидко полегшила становище домогосподарок – у кожному магазині продається готова їжа. Складні процедури приготування солодкого яйцево-вершкового соусу, карамельного та інших пудингів, бланманже, желе та інших солодких блюд з використанням готових сумішей були скорочені до однієї операції. Каші були колись щоденним сніданком представників середнього класу. Їх приготування займало, як правило, 20 хвилин. З використанням швидкорозварюючих пластівців цей час зменшився наполовину. Пластівці в американському стилі, що вживають з молоком, зайняли те ж місце, що каша та омлет з беконом у заможних сім'ях або хліб з маргарином серед бідняків.

Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 69. Graves R., Hodge A. The long weekend: A social history of GB. – N.Y., 1963.

104 Погляд дослідника

Меню низькооплачуваного робітника і сільськогосподарського робітника (у Великобританії) мало чим відрізнялося один від одного: в обох випадках основним прийманням їжі була вечеря, до якої входили міцний чай, хліб та маргарин, консервована лососина або сардина, якщо могли собі це дозволити, або ж рибний чи м'ясний паштет... На селі гарячі страви, як правило, готували лише раз на тиждень – у неділю, в інші дні їли хліб з сиром і маринованими овочами. Причиною такого харчування була зокрема висока ціна на вугілля та брак лісу в окремих сільських районах.

Graves R., Hodge A. Op. cif. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 70.

105 Погляд очевидця

Українські селянки *на початку 1920-х рр.*

106 Погляд очевидця

Українські селяни про побут

Сорочки шили, штани шили, верхній одяг шили самі... Були сапожники, були кравці, які шили чоботи чуть не в кожному дворі... Матерій дуже мало було... Це диво було як парусова сорочка або там щось. Це полотняна, це тканична. Верхній одяг також полотняний, або більші держали, так сукно робили, такі шили сукно...

Ткачів було багато. Я сам ткав і полотно, і рушники, і запаски. І мішки. І скатерті.

Цит. за: Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років. – К., 1999. – С. 67, 71.

107 Погляд дослідника

...Раціон харчування в місті й на селі відрізнявся: на селі більшу частину споживання традиційно складали хліб, картопля, молоко, тоді як у місті – м'ясо, овочі, кава, чай. У місті входило в норму приготування гарячої їжі два рази на день.

Відбулись зміни і в одязі. Насамперед вони стосувалися жіночого вбрання. Внаслідок емансипації жінки в суспільстві, зростання ролі масових заходів (спорт, мистецтво) жіночий одяг зазнав спрощення і більшої відкритості. Зникли довгі сукні, корсети, масивні прикраси; підкоротилися спідниці, більш зручним для повсякденного життя і праці стали блузки, жакети. У вжитку з'явилися штучні тканини, виробництво яких було налагоджене 1926 р. Модними залишалися бавовняні й шовкові тканини...

Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – С. 505–506.

108 Погляд дослідника

Спекотним літом 1928 р. загоряти на сонці стало популярним заняттям. Купальники стали значно куцішими, була оголена спина. Більшість купальників було із спідницею... Як правило, поверх купальників носили світлі цератові купальні халати з підкладкою з рушникової тканини; вперше громадська думка дозволила жінці носити пляжні піжами з крепдешину, що були подібні на спортивні штани.

Graves R., Hodge A. The long weekend. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 71.

2. Дайте назву підбірці джерел 105–108. Від чого залежали тип харчування та одягу? Поясніть свої висновки. Чи відносяться вони тільки до 1920-х рр.? Прокоментуйте.

109 Погляд очевидця

На зламі двадцятих і тридцятих років газета на волинському селі гостювала рідко... Радіо було чудом. Якось я почув, що Сілка Фурманець в залізничній казармі... має радіо, де все можна почути. Пішов я те чудо побачити. Дійсно, коричнева скринька грала, співала, говорила... Я заглядав з усіх боків, чи хтось там десь не сховався, та дарма! А по кількох роках Марко сам зробив подібну штукенцію – «кришталкове» (детекторне) радіо, де вистачало наложити навушники, покрутити галочкою – і перед тобою розкривався широкий світ...

Найцікавіше було вхопити Київ, де українську мову чути було, як у нас на вулиці, як деінде англійську, французьку, німецьку, італійську. Польське радіо по-нашому не говорило. Дико відлунювався тільки зміст київських передач – класова боротьба, революція, вороги народу, куркулі, фашисти, петлюрівці, націоналісти, капіталістичні прихвостні, ревкоми, соцбуди...

Сивіцький М. Записки сірого волиняка... С. 15–16.

110 Погляд очевидця

Відчувалася потреба зв'язку з дальніми селами, де були цікаві люди і щось робилося. Про авта і мотоцикли тоді мови не було, автобусів ніхто ніде не бачив, а десять кілометрів туди й назад чулися в ногах і час забирали.

Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – С. 32.

111 Погляд очевидця

Зі щоденника С. Єфремова (7 червня 1928 р.)

Автобусом виїхав на Запоріжжя. Дев'яносто верстов за чотири години – степом. Переїздили через німецькі колонії. Сади й будівлі ще мають ознаки колишнього місцевого господарства, надійного добробуту. Але разом постерегти вже можна познаки й загрозливого занепаду: покрівлі дірчавіють, забруднення старіються, стоять облуплені. Кажуть що і в духовно-моральному обличчі колоністів зайшли значні зміни. Де й ділись їхні звички до невпинної праці, самовпевненість, культурність, чесність! Тепер вони все більш наближаються до наших од віку затурканих і забитих дядьків. Всіх порівняно – з убожеством і недолею...

Кичкас, центр рекламованого Дніпрельстану. Німців виселено на степ поодалік, а тут тепер господарюють інженери. Замість тихої німецької колонії виросло галасливе місто.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929... – С. 646.

112 Погляд дослідника

До 1927 р. розвитку радіомовлення на Україні майже не було.

...Окрім музичної... роботи... радіостанція проводить лекційну роботу по всіх галузях знання, а також передає радіогазети й журнали...

Свою велику виховуючу роль радіо виконає в міру найбільшого поширення на периферії, приймачів зокрема, в клубах, сільбудах, в хатах-читальнях і врешті по базарних майданах сіл і містечок.

Будівництво Радянської України. Вип. 2. – Харків, Б.р. – С. 79–80.

111а

Червоноармієць налаштовує радіоприймач на селі. *Харківщина, 1929 р.*

112а Мовою цифр

Загальна кількість населення на Україні за переписом 1926 року становить 29 019 747 чол.

Із зазначеної кількості населення переписано в містах і селищах міського типу 5 373 553 чол. (18,5 %) і в сільських місцевостях – 23 646 196 чол. (81,5 %).

Подано за: Будівництво Радянської України... – С. 156.

3. Які нові явища з'явилися у житті українського суспільства у 1920-ті рр., що вплинули на повсякденне життя українців (джерела 109–112)?
4. У яких джерелах параграфа поєднано життя традиційного суспільства з модернізацією?
5. Від чого залежало «просування», розповсюдження модерних явищ в українському суспільстві?

§ 28. ЖІНКА, ЯКОЇ ЩЕ НЕ БАЧИЛИ

113 Погляд дослідника

...[Війна] змусила жінок займатися найтяжчою і найневдячнішою працею й брати на себе відповідальність за те, що раніше їх не стосувалося. Після війни жінки повернулися у свої вітальні або на кухні, але не змогли забути ні переваг, які дає людині робота, ні того становища, котре вони зайняли в суспільстві завдяки університетським дипломам і яке було доступне раніше лише чоловікам... Жінки навчилися незалежно думати і боротися за свої права, навіть якщо вони зневажалися їхніми чоловіками.

Тибо П. Эпоха диктатур. – С. 69.

114 Погляд дослідника

Боротьба за жіночі права, тільки-но розпочавшись, одразу здобула успіх. Наприклад, у Великій Британії Констанція Гор-Бут (графиня Маркевич, 1868–1927), свого часу засуджена на смерть за участь у Великодньому страйку, відзначилася тим, що стала першою жінкою, обраною до британського парламенту, і першою жінкою в ірландському кабінеті міністрів. Проте рух за право голосу для жінок, що виник у роки дитинства його найзавзятішої активістки Емелін Пенкгерст (1858–1928), здобувся на успіх у Британії лише у рік її смерті. Мері Стоупс (1880–1958), піонерка контролю за народжуваністю, що 1921 р. відкрила першу у Сполученому Королівстві клініку з регулювання народжуваності, була ще й професійним палеонтологом, викладала в Манчестерському університеті.

Дейвіс Н. Європа: Історія. – С. 987–988.

115 Погляд дослідника

Боротьба за виборче право і рух феміністок не набули в Німеччині великого розмаху. Коли 1919 року Установчі збори надали жінкам виборче право, то вони його широко використали. Проте більшість голосів жінок, набагато більша, ніж голосів чоловіків, була віддана центристській католицькій партії і спадкоємцям консерваторів, які найбільше чорнили жінок.

Women in the world. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 74.

Хронологічна довідка

1917 – жінки Радянської Росії отримали виборче право

1918 – жінки Канади отримали виборче право. Угорська феміністка і пацифістка Розика Швіммер стала першою у світі жінкою-депутатом. Жінки Естонії отримали виборче право

1919 – жінки Німеччини і Латвії отримали виборче право

1920 – жінки США отримали виборче право

1928 – жінки вперше взяли участь у Олімпійських іграх. Жінки Великої Британії отримали виборче право

1929 р. – Стаття 5 з Конституції УСРР: «Українська соціалістична радянська республіка забезпечує політичні права для трудящих мас, без різниці статі, віри, раси і національності і цілком позбавляє цих прав експлуататорські кляси».

116 Погляд політика

Із промови Муссоліні (1927 р.)

Дайте нам зрозуміло висловитися: що таке 40 млн італійців порівняно з 90 млн німців і 200 млн слов'ян? Що таке 40 млн італійців порівняно з 40 млн французів плюс 90 млн жителів у їхніх колоніях або 49 млн англійців разом з 450 млн людей, які проживають у їхніх колоніях? Панове, щоб чогось досягти у світі, народонаселення Італії повинно до середини цього століття становити не менш як 60 млн.

Pollard J. Fascist experience in Italy. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 75.

117 Офіційний документ

Зі статті Сталіна до Міжнародного жіночого дня (березень 1925 р.)

Трудящі жінки, робітниці і селянки є величезним резервом робітничого класу. Резерв цей є добра половина населення. Чи буде жіночий резерв за робітничий клас чи проти нього, від цього залежить доля пролетарського руху, перемога або поразка пролетарської революції, перемога або поразка пролетарської

влади. Тому перше завдання пролетаріату і його передового загону, комуністичної партії, полягає в тому, щоб повести рішучу боротьбу за визволення жінок, робітниць і селянок з-під впливу буржуазії, за політичну освіту і організацію робітниць та селянок під прапором пролетаріату.

Сталін Й. Твори. Т. 7. – К., 1948. – С. 198.

118 Мовою цифр

...У 1926 р. жінки в трудових колективах [України] становили 24 % усіх працюючих, а у 1929 р. – вже більше 32 %.

Якщо 1925 р. у промисловості та будівництві республіки працювало 93,1 тис. жінок – робітниць і службовців, то 1928 р. – 112,2 тис.

Уже в 1928/29 р. 220 жінок були обрані членами президій міськрад (це становило 16,6 % кількості всіх членів президії). Якщо 1927/28 р. серед голів міськрад була лише одна жінка, то 1928/29 р. – шість...

10–16 жовтня 1927 р. у Москві проходив Всесоюзний з'їзд робітниць і селянок – депутатів Рад. В його роботі взяли участь 811 делегаток з ухвальним голосом. Від України було 127 представниць. Серед них 76 селянок, 34 робітниці; 29 членів і кандидатів у члени партії, 5 комсомолок.

Вітрук Л.Д. Жінки-трудівниці в період соціалістичної індустріалізації. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 84–85.

119 Погляд дослідника

У 1929 р. серед робітників найбільшого на Україні підприємства – Дніпропетровського металургійного заводу ім. Г.І. Петровського близько 10 % становили жінки (через два роки їх стало 17,4 %). Жінок можна було побачити в усіх цехах. Та лише 300 з них працювали на кваліфікованих роботах, решта – як допоміжна сила. А звідси і заробітки жінок були значно меншими, ніж чоловіків (52 крб. проти 86).

Вітрук Л.Д. Жінки-трудівниці в період соціалістичної індустріалізації. – С. 29.

120 Свідчення очевидців

а) – *Жінка виконувала чоловічу роботу?*

П.В.: – Не виконувала. В'язала снопи на жнива, все робила. А з батьком діти робили. Мати по хазяйству була і всьо. Пошти кожен день хліб пече і скотина дома.

Довідка: Худик Петро Васильович, 1909 р. н., Полтавщина.

б) – *Хто в сім'ї був старший: батько чи мати?*

В.Д.: Батько.

– *А мати йому підкорялася?*

В.Д.: Та куди там! Раньше, Боже сохрани, сказать, що «брешеш», – не могла жінка цього сказати, це треба було унижаться. Що батько сказав – так і буде.

Довідка: Чухліб Варвара Денисівна, 1915 р. н., Черкащина.

Нолл Вільям. Трансформація громадянського суспільства. – С. 104–106.

121 Погляд дослідника

Невдовзі газети Християнії (Осло), а слідом усієї Європи зчинили ґвалт про нечувану досі у світі сенсацію: пані Коллонтай* (жінка і більшовичка!) призначена послом Радянського Союзу в Норвегії! Ім'я Коллонтай не зникало зі сторінок світової преси. Її портрети друкувалися на перших сторінках. Дивувалися. Іронізували. З неї глузували, її ображали. Про неї писали неймовірні вигадки. Жінка-дипломат стала справжньою сенсацією.

Mindlin E. Koduks maailm. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 75.

122 Мовою цифр

22-га сесія МОК, яка відбулася в Парижі 1924 р., дала новий поштовх олімпійському рухові: відтепер жінкам офіційно дозволялося брати участь у більшості видів програми Олімпійських ігор.

Паризькі ігри (1924 р.) стали наймасовішими порівняно з усіма попередніми – 3092 спортсмени (серед них 136 жінок) із 44 країн.

---

* *Коллонтай О. М.* (1872–1952) – перша жінка, яка увійшла до складу уряду, і перша жінка – повноважний представник країни і надзвичайний посланець... Повпред і торгпред СРСР у Норвегії з травня 1923 р.

За складом учасників і програмою змагань Амстердамські ігри (1928 р.) мало чим відрізнялися від Паризьких: 3014 спортсменів (у тому числі 290 жінок) із 46 країн.

Уперше в змаганнях із гімнастики і легкої атлетики виступили жінки.

2-гі зимові Олімпійські ігри (Санкт-Моріц, Швейцарія, 1928 р.)... У змаганнях серед жінок першою була С. Хені – видатна норвезька фігуристка, яка за рік до Ігор стала чемпіонкою світу. Потім вона ще два рази стала чемпіонкою (1932 і 1936 рр.), а також виграла всі чемпіонати світу аж до 1936 року.

Платонов В.Н., Гуськов С.И. Олимпийский спорт: В 2 кн. К. 1. – К., 1994. – С. 153.

1. Згадайте, як змінилася роль жінки під час війни?
2. Як співвідноситься джерело 113 з даними хроніки про надання виборчих прав жінкам у світі (с. 130)?
3. Які суттєві зміни відбулися у становищі жінки у 1920-ті рр.? Чим вони були зумовлені?
4. Чому політики 1920-х рр. стали звертати увагу на жінку? Якою вони хотіли її бачити?
5. Чому жінки Німеччини віддавали свої голоси за центристські католицькі і консервативні партії (джерело 115)? Спрогнозуйте, як змінювалися політичні уподобання жінок протягом 1920-х рр.
6. Назвіть основні причини зміни поглядів на роль жінки у суспільно-політичному житті СРСР (джерела 117–119).
7. Розгляньте джерело 121. Як ви гадаєте, чому Олександра Коллонтай викликала саме таку реакцію в європейських країнах: тому, що вона була жінкою, чи тому, що вона була радянським дипломатом?
8. Співставте джерела 120 і 121. Як ви думаєте, чому вони настільки по-різному описують місце жінки у суспільстві? Прокоментуйте.
9. У запропонованих джерелах відшукайте свідчення емансипації жінки у 1920-х рр.

123 Фоторяд

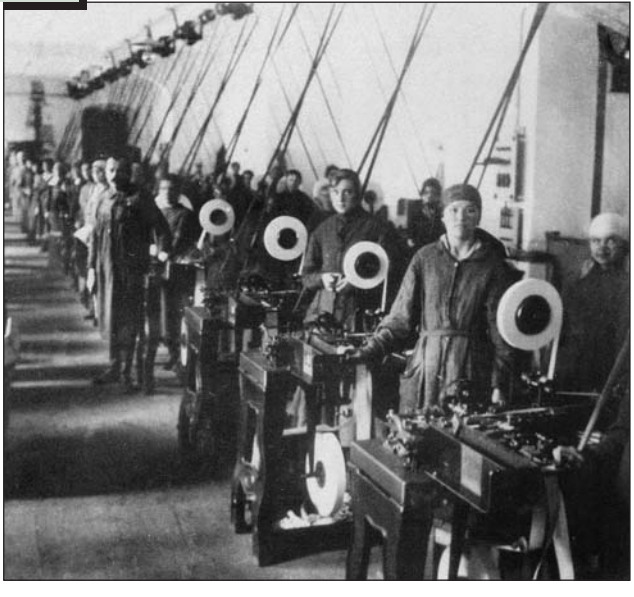

Українські робітниці у цеху фабрики.
Київ, 1922 р.

Жінка збирає вугілля на березі моря.
Шотландія

Марія Мук, перша жінка-адвокат у *Німеччині*, *1924 р.*

Жінка художника

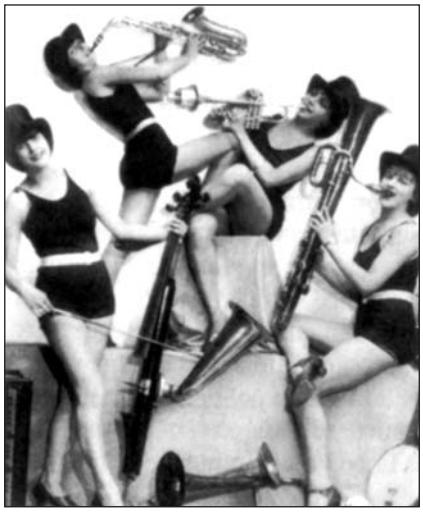

Жіночий оркестр. *Німеччина*.

Елізабет Робінсон з команди США (праворуч) стає першою олімпійською чемпіонкою в бігу на 100 м. *Амстердам, 1928 р.*

Реклама жіночих сигарет

Стара жінка. *Шотландія, 1929 р.*

Курна хата. *Рівненщина*

Жінка-друкарка. *Німеччина, 1925 р.*

Німецькі дівчата

Жінка часів непу

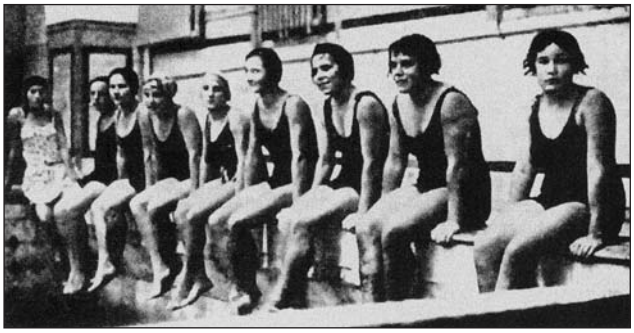

Група плавчинь на відкритті басейну. *Харків, 1927 р.*

10. Розгляньте фотографії та плакати. Хто на них зображений? Які нові сфери діяльності жінки в суспільстві з'явилися у 1920-ті рр.? Назвіть їх та професії, які стали актуальними після Першої світової війни.
11. Поєднайте візуальні джерела з текстами документів. Виконайте цю роботу в групах. Обговоріть разом. Свій вибір прокоментуйте.
12. Хто із зображених жінок пішов би на вибори? Як ви думаєте, за кого б вони проголосували?
13. Спробуйте визначити, кому з цих жінок вдалося б поспілкуватися одна з одною. Про що б вони говорили?

§ 29. ОСВІТА І ПОЛІТИКА

124 Погляд дослідника

У повоєнні роки західні держави більше, ніж раніше, відчули потребу у кваліфікованих робітниках і грамотних управлінцях. Необхідність відновлення зруйнованої війною економіки, формування у молоді нового мислення змушували поставитись уважніше до проблем виховання та освіти. Слід зазначити, що протягом цього періоду в усіх провідних західноєвропейських країнах і США школа, можливо, більш адекватно, ніж будь-яка інша громадська структура, відображала настрої та інтереси епохи. Ринок праці потребував не лише «універсального» працівника, а людину, яка мала б ґрунтовну загальну освіту.

История педагогики. – М., 2000. – С. 438.

125 Погляд дослідника

Після 1918 р. більше жінок почали виходити на роботу. У 20-х роках уряд відкрив кілька дитячих садків. Імена тих, хто чекав на цю подію, завжди фігурували у довгих списках. Батьки, які могли собі це дозволити, відправляли своїх дітей віком до п'яти років у приватні дитячі садки.

Дитячий садок у Шотландії

126

Дитячий садок в Україні

127 Погляд дослідника

У 1918 р. [у Великій Британії] за так званим законом Фішера було збільшено граничний вік обов'язкового навчання з 12 до 14 років. Вся початкова освіта стала повністю безкоштовною. Дітям, які далі не навчалися у середній школі, – а таких була більшість, надано деякі можливості для подальшої освіти.

Місцевим владам надали право відкривати дошкільні заклади для дітей до 5 років. Однак це не мало успіху, через те що кошти уряду було витрачено на організацію продовження початкової освіти...

Менш як 10 відсотків дітей навчалось у середній школі, в якій у 16 років можна було скласти випускний іспит. До середньої школи йшли діти з посередніми здібностями з багатих сімей, тому що їхні батьки були в змозі заплатити за навчання. Діти з бідних сімей, що склали іспити, отримували грошову допомогу для внесення плати за навчання, але оскільки навчання в середній школі було пов'язане з різними витратами, то дуже мало дітей з робітничих сімей продовжувало навчання у середній школі, а ще менше – у вищій школі.

Watson J. Success in British history since 1914. – Ł., 1983. – P. 129.

1. Що нового з'явилося в освіті і вихованні на початку 1920-х рр.? З чим це було пов'язане?

128 Погляд політика

Б. Муссоліні про мету шкільної освіти

Немає ніякої потреби перевантажувати дітей викладанням вчень, що походять як з минулого, так і з сьогодення. Те, що нам дійсно треба, то це, щоб школи розвивали характер італійців. Уся шкільна система повинна вчити молодих людей розуміти фашизм, щоб вони самі обновлювались у фашизмі й жили в тій історичній атмосфері, яку створила фашистська революція.

Беніто Муссоліні.

Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 62.

129 Погляд дослідника

Після 1918 р. у старших класах вивчали більше предметів. Важливість класичних предметів занепадала. Більше учнів вивчали точні науки, хоча була тенденція вважати фізику і хімію «хлопчачими» предметами, в той час коли дівчата вивчали біологію. Предмети комерційного і технічного спрямування стали нормальним явищем у середній школі, хоча вони все ще приваблювали менш здібних дітей.

Richard Dargie. Social Change in Scotland 1900–1979. – P. 11.

130 Погляд політика

Ленін про завдання комуністичного виховання

Тільки перетворюючи докорінно справу навчання, організацію і виховання молоді, ми зможемо досягти того, щоб результатом молодого покоління було створення суспільства, не схожого на старе, тобто комуністичного суспільства... спілка молоді і вся молодь взагалі, яка хоче перейти до комунізму, повинна вчитися комунізму.

Ленін В.І. Завдання спілок молоді: Зб. творів. – К., 1990. – С. 414–415.

131 Офіційний документ

З Кодексу законів про народну освіту в УРСР

2. Мета радянського виховання і освіти – розкріпачення трудящих мас від духовного рабства, розвиток їх самосвідомості, створення нового покоління людей комуністичного суспільства з психологією колективізму, з твердою волею, громадсько необхідною кваліфікацією і з матеріалістичним світоглядом, який би ґрунтувався на ясному розумінні законів розвитку природи і суспільства.

Кодекс законів про народну освіту в УРСР. – Харків, 1922. – С. 3.

?

2. Використовуючи матеріал джерел 124–131, визначте основну мету освіти у повоєнні роки.
3. Порівняйте цілі освіти у європейських країнах (джерела 124, 127) з метою освіти в радянській державі (джерело 129–130). Що в них спільне і відмінне?
4. Як ви вважаєте, від чого залежала мета освіти у 1920-ті рр.?

132

Слухачі курсів з підготовки продавців на заняттях. *Київ, 1928 р.*

133

Український плакат. *1925 р.*

134 Мовою цифр

Рік	Кількість лікпунктів	Учнів лікнепу
1922/23	2188	2500
1926/27	13740	500000
	Всього учнів: 1 644 000	

Подано за: Будівництво Радянської України. – С. 75.

135 Погляд дослідника

Держава забезпечувала безкоштовне навчання в гуртках лікнепу й надавала певні пільги тим, хто навчався. Зокрема, робітники звільнялися на дві години від праці зі збереженням заробітку. Селянам надавалася знижка (20 %) при обов'язковому страхуванні майна. Підручники для гуртків лікнепу випускалися мовами багатьох національностей. Було організовано понад 120 культармійських університетів для надання методичної допомоги активістам лікнепу... За 20-ті рр. в Україні навчилися читати й писати близько 2 млн. чол.

Кульчицький С. Україна між двома війнами. – С. 111.

5. Якій темі присвячена підбірка джерел 132–135?
6. З якою метою проводилася політика ліквідації неписьменності? На які категорії населення вона була спрямована у першу чергу? Чому? Як ви оцінюєте таку політику радянської влади? Як ви думаєте, яким було ставлення населення до цих кроків?
7. Яким є ваше ставлення до політики радянської влади щодо ліквідації неписьменності?
8. Чи можливим було подібне явище (ліквідація неписьменності) в європейських країнах? Поясніть свої міркування.

§ 30. ПОЛІТИКА І ОСВІТА: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

136 Спогад очевидця

Я пішов до каменоломні шукати роботи. Побачивши, як керівник кар'єру, стоячи на горбку, керує багатогранною роботою підприємства, я з першого дня вирішив за всяку ціну стати таким же.

А ціна, як потім виявилося, була дуже висока. Я вже, бігаючи за худобою, встиг забути «азбуку», якої мене в Бистринах учили зимою. А тут вимагається алгебра. В мене, натомість, ні засобів, ні освіти. Треба все знову починати з «азів». Треба дуже багато вчитися. Але як? Де? Від кого? За що? Нема не те що якоїсь допомоги, але навіть доброї поради.

Я кидаюся до вчителя та до священика. Хто ж, як не вони, мали б мені допомогти! Державний польський вчитель дуже радо мені в усьому допоможе. Він може навіть так зробити, що я буду вчитися в усіх школах на державний кошт, але він ставить маленьку вимогу: я маю перехреститися з православного на католика, щоб згодом з українця стати поляком. Тоді мені всі двері як до школи, так і до урядових посад будуть відчинені. Інакше дорога до науки буде закрита, хоч би я був мудріший від самого Соломона.

Старий російський батюшка також дуже радо готовий мені допомогти. Він напише до «Русского благотворітєльного общєства» та до самого єпископа. Мене приймуть в науку до духовної семінарії на кошти консисторії. Одначе я мушу скласти йому присягу на Євангелії, що, коли вивчусь на дяка або навіть на священика, – ніколи не буду ні українцем, ні поляком, а лише росіянином...

Кого слухати? Кому вірити? Хто каже правду, хто обманює? Чому вони усі хочуть, щоб я був таким, як вони.

Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Львів, 1993. – С. 9.

1. Ознайомтесь зі спогадами Т. Бульби-Боровця. Що спонукало його до освіти? Про яку «ціну» йдеться? Чому для автора вона висока?
2. Хто, як і з якою метою хотів використати прагнення українців до освіти?
3. Як би ви відповіли на останнє запитання автора документа 136?

137 Погляд дослідника

Сейм у 1924 р. ухвалив закон про переведення українських народних шкіл на навчання двома мовами. Згідно з ним, у двомовних школах історія та географія викладалися польською мовою, а вивчення польської мови стало обов'язковим. У багатьох школах учителів-українців заміняли учителями-поляками. Оскільки вони не володіли українською, то й інші предмети викладали польською мовою. В такий спосіб двомовні школи поступово полонізувалися «знизу».

Кульчицький С. Україна між двома війнами. – С. 319.

138 Мовою цифр

Кількість народних шкіл на Волині

	1922–1923	1927–1928
Українські	443	8
Польські	546	709
Утраквістичні (двомовні)	89	421
Інші	80	76

Енциклопедія Українознавства. Т. 3. – С. 944.

139 Погляд дослідника

У 1920 р. було закрито 84 українські школи, а в 1927 р. їх не залишилось жодної, були закриті українські гімназії у Кіцмані, Вижниці, Чернівцях. 12 вересня 1919 р. Чернівецький університет перетворено на румунський, тут закрито кафедру української мови та літератури. В школи направлялись вчителі – румуни.

Федорак В.Ф., Черкач Н.І. Історія рідного краю. – С. 68.

140 Погляд дослідника

На момент входження Закарпаття і Пряшівщини до складу Чехо-Словаччини тут майже не було шкіл, у яких навчання велося рідною мовою. У 1930-х роках їхнє число доходило до 500. Польський уряд не виконав своєї обіцянки відкрити український університет, а навпаки, позакривав усі існуючі вже українські кафедри у Львівському університеті. На противагу цьому, Чехо-Словаччина дала притулок і фінансову підтримку зразу декільком українським вищим навчальним закладам – укранському вільному університету (1921) та Високому педагогічному інституту ім. Драгоманова у Празі (1923–1933), Український господарській академії у Подєбрадах (1922–1935).

Щоправда, празький уряд не залишався стороннім спостерігачем дискусії, що точилася між українофільською, москвофільською та русинофільською орієнтаціями. Він надавав підтримку по черзі кожній, з них, зупинившись у середині 1930-х на останній, оскільки перші дві створювали загрозу для національних інтересів Чехо-Словаччини. Але, як у випадку з галичанами в Австро-Угорській монархії, найбільше, хто скористався з ліберальних політичних умов у міжвоєнній Чехо-Словаччині, були прихильники українофільської орієнтації.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 192.

141 Офіційний документ

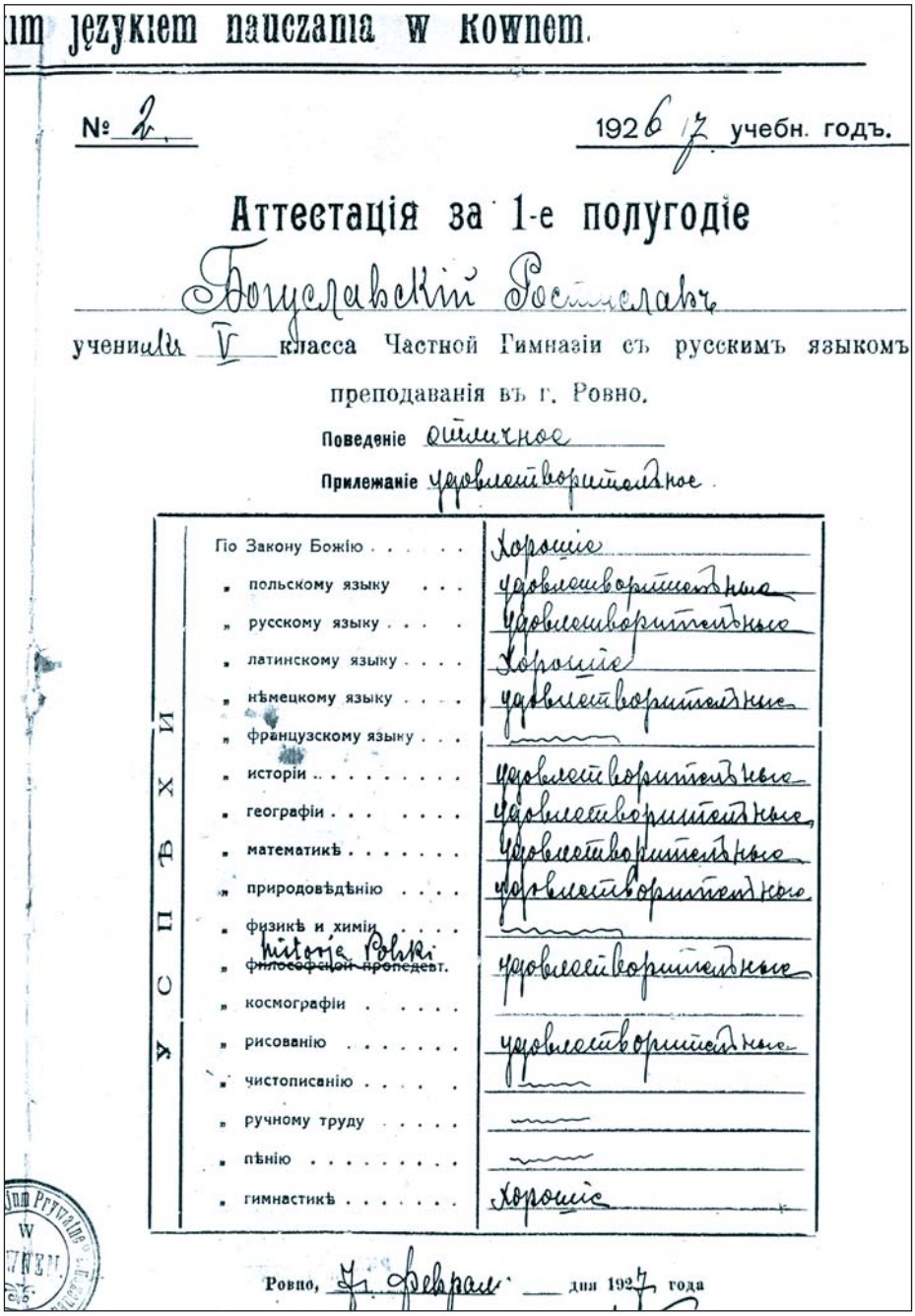

ім językiem nauczania w kownem.

№ 2. 1926/7 учебн. годъ.

Аттестація за 1-е полугодіе

Богуславскій Ростиславъ

ученика V класса Частной Гимназіи съ русскимъ языкомъ преподаванія въ г. Ровно.

Поведеніе отличное

Прилежаніе удовлетворительное

Успѣхи: По Закону Божію	Хорошіе
„ польскому языку	удовлетворительные
„ русскому языку	удовлетворительные
„ латинскому языку	Хорошіе
„ нѣмецкому языку	удовлетворительные
„ французскому языку	—
„ исторіи	удовлетворительные
„ географіи	удовлетворительные
„ математикѣ	удовлетворительные
„ природовѣдѣнію	удовлетворительные
„ физикѣ и химіи	—
„ ~~философской пропедевт.~~ historia Polski	удовлетворительные
„ космографіи	
„ рисованію	удовлетворительные
„ чистописанію	—
„ ручному труду	—
„ пѣнію	—
„ гимнастикѣ	Хорошіе

Ровно, 7 февраля дня 1927 года

4. Розгляньте джерело 141. Охарактеризуйте навчальний заклад, який видав цей документ. Де він був розташований? Зверніть увагу, які предмети вивчалися. Вивчення якої мови ви вважали б для себе обов'язковим? Чому?

5. Назвіть характерні риси політики Польщі та Румунії стосовно української освіти (джерела 138–141). Яку мету переслідували уряди цих держав? Чим пояснюється різниця в підходах до освіти українців Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини?

142 Офіційний документ

Із декрету ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови» (1 серпня 1923 р.)

1. Мови всіх національностей, що є на території України, проголошуються рівноправними.

2. Кожному громадянинові будь-якої національності забезпечується можливість в його зносинах з державними органами і в зносинах державних органів з ним користуватися рідною мовою.

3. Відповідно до переважного числа населення, що говорить українською мовою, вибрати, як переважаючу для офіціальних зносин, українську мову.

4. Відповідно до політичного та культурного значення російської мови та її поширеності на Україні, вважати за найпоширеніші на Україні обидві мови – українську та російську...

20. З наданням чинності цьому декретові ніхто з тих громадян, хто не володіє обома найбільш поширеними мовами, не може бути прийнятий на службу в державну установу...

21. Особи, що перебувають на державній службі до моменту надання чинності цьому декретові і не володіють обома найбільш поширеними мовами, мають вивчати їх протягом року.

22. Зазначені в п. 21 особи, що не вивчили в установлений для них строк української мови, підлягають безумовному звільненню з державної служби.

Українська суспільно-політична думка в 20 столітті... – С. 78, 80–81.

Довідка

Квітень 1923 р. – XII з'їзд РКП(б) – проголошення політики коренізації з метою укорінення комуністичних партійно-радянських структур влади у національних республіках. Передбачалося, що управлінські структури мають оволодіти мовами і культурними традиціями місцевого населення та будуть поповнюватися його представниками.

Довідник з історії України. – С. 899.

143 Офіційний документ

Із доповіді Голови Раднаркому УСРР В.Я. Чубаря на пленумі ЦК КП(б)У про українізацію (6–8 жовтня 1924 р.)

Ми мали постанову пленуму про те, щоб усі товариші, хто може, розмовляли українською мовою. Але говорити одному при всій аудиторії, яка не розуміє української, – просто неможливо. Я намагався вести засідання українською мовою. Але з цього до кінця засідання нічого не виходило: перепитували, не розуміли окремі слова, які необхідно було перекладати під час промови тощо. Проте, товариші, таке явище спостерігається не лише в центральному радянському апараті, а й у ЦК. Таке ж відбувається і по усій периферії. Якщо й товариші пишуть папери, витяги, відписки українською мовою, то жодна серйозна доповідь, жодне велике питання не висвітлюються цією мовою, бо більшість закладів користується послугами перекладачів, не має достатньої кількості працівників, які б знали українську мову.

Україна в XX столітті. – С. 91.

144 Погляд очевидця

Зі спогадів С. Єфремова

24 жовтня 1924 р. Українізація... От справжня злоба дня. Просто стогін і ґвалт стоїть по установах. Виданий був наказ, щоб усі службовці вміли по-українському, але як ніхто із росіян і «тоже – малоросов» того всерйоз не брав, то граматики і словники любенько собі спочивали під спудом. Аж тут почали іспити робити і, хто не складе, – виганяти. От тут от і почалося. Достається, звичайно, українцям, хоча в тому, що робиться, вони Богові Духа винні. Характерно, що найсерйозніше до українізації поставилися службовці-жиди і справді за цих півроку понавчалися, тоді як росіяне нарікали і нарікають, але пальцем кивнути не хочуть, щоб якось вже раз раду собі з тим дати.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – С. 155.

6. Ознайомтесь із документом 142 та довідкою. На кого розрахований декрет? Чому українській мові у 1923 р. була, на думку радянської держави, потрібна допомога? Які державні заходи передбачалися? Яку мету вони переслідували? Проаналізуйте термін «коренізація».
7. Як ви гадаєте, чи були виконані пункти 21 та 22 декрету ВУЦВК і РНК УСРР (джерело 142)?
8. Порівняйте свідчення 143 та 144. Зверніть увагу на авторство та емоційне забарвлення документів. Чим його можна пояснити?

145

Дитяча демонстрація. *Ленінград, 1930-ті рр.*

146

Дитяча демонстрація. *Україна*

147 Мовою цифр

Частка українців у КП(б)У зросла з 23 % 1922 р. до 60 % у 1933 р. Проте українці зосереджувались переважно на нижніх щаблях партійної ієрархії. У ЦК КП(б)У 1924 р. українці становили 16 %, 1925 – 25, 1930 – 43 %. Від моменту утворення Компартії України і аж до смерті Сталіна посади першого (генерального) секретаря її ЦК обіймали росіяни, поляк, єврей, поволзький німець – тільки не українці…

У 1929 р. в УСРР було 80 % шкіл, понад 60 % технікумів і 30 % інститутів з українською мовою навчання. Понад 97 % українських дітей навчалося рідною мовою. Якщо 1922 р. республіка мала не більше десятка україномовних газет і журналів, то 1933 р. з 426 газет 373 видавалися українською мовою. Робилися спроби українізувати навіть армію – з цією метою в Харкові створено Школу червоних старшин.

Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка. – С. 273.

9. Яку інформацію про освітню політику держави надають джерела 145–146?

148 Погляд очевидця

Зі статті А. Крушельницького* (1929 р.)

Під теперішню пору найбільші творчі можливості з усіх українських національних областей… має Радянська Україна. Коли поодинокі українські національні території піддати класифікації у відношенні умов і розвиткові дійсності, то на другому місці за Радянською Україною – на основі об'єктивної оцінки – треба поставити Закарпатську Україну, на третьому – області з українською більшістю в РСФРР, на четвертому – українську національну територію у Польщі…

Особливо буйно розвивається і розцвітає українська культура… шумить вона бистрими бурхливими ріками, що, розливаючись повінню, оживотворяють пустирі і змивають відсталість, витворені довговіковим гнітом, варварськими заборонами і власним занедбанням.

Крушельницький А. Люди і народи // Нові шляхи. – 1929. – Ч. 2 – С. 304.

* *Крушельницький А.* (1878–1937) – відомий український письменник, громадсько-політичний діяч і педагог. Працював у Західній Україні протягом 1920–1930-х рр. У 1934 р. переїхав до Радянської України.

149 Погляд очевидця

Із промови члена УНДО М. Черкавського в польському сенаті (2 березня 1927 р.)

Панове, чого ви турбуєтеся про ту Україну, яка і без вас дає собі раду, швидко прогресуючи у своїй політичній та економічній емансипації? Лишіть її в спокої. Вже сьогодні Наддніпрянська Україна – і це кажемо ми, українські самостійники, – є напівсуверенною державою, не кажу, що суверенною, має певні атрибути державної влади і, хоч значною мірою залежна ще від Москви, творить власну культуру, виявляє невичерпні сили... Правда, є там інший державний і суспільний устрій, але і з ним Україна дасть сама собі раду. Якщо хочете турбуватися про Україну, якщо вас розпирає співчуття з приводу тяжкої долі сусіда, якщо справді відчуваєте потребу «визволяти», доконувати геройських діл в ім'я культури і західноєвропейської цивілізації, то визвольте цю Україну, що лежить зв'язана під вашим чоботом.

Sprawozdania stenograficzne Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. Okres I. 145 posiedzenie z 2. III. 1927. L. 84.

150 Погляд дослідника

Часом кажуть, що вона [політика українізації] була нещирою або й провокативною: виявити всі активні національні сили, а потім їх знищити. Це несерйозно. Великі історичні процеси в житті народів так не діються. Інша річ, що для керівництва РКП(б) «коренізація» та «українізація» були вимушеними актами. Це була спроба поєднати непоєднанне: створюючи «соціалістичну» великодержаву, водночас виступити в ролі оборонців національного розвитку – мобілізувати сили національного розвитку для створення системи, яка ці сили знищує. В самому мотивуванні політики «українізації» крилася внутрішня ущербність: утилітарний підхід. Але вона дала можливість більшовицькому режимові зміцнити себе і знайти собі додаткові ідеологічні й інтелектуальні резерви в національних культурах.

Дзюба І. Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна. – К., 2003. – С. 42.

151 Погляд дослідника

Вона [політика українізації] викликала серйозні зміни в соціальній і національній структурі. Наявність розвинутої україномовної інфраструктури (школи, інститути, преса, театри) спинила процес русифікації населення у великих містах Сходу і Півдня України... Вперше в українській історії українці становили більше половини (55 % у 1926 р.) робітничого класу. Причому чим нижчою була вікова група, тим більшим був відсоток українців. Більшість робітників-українців у побуті розмовляла українською мовою.

Місто почало втрачати позиції цитаделі російської ідентичності. Натомість активно формувалася українська міська ідентичність. Ставлення новоприбулих селян до міського середовища зазнавало сильної еволюції: від початкового уявлення, що «місто, душне й нудне, – це страшенна помилка історії», аж до ствердного: «Не ненавидіти треба місто, а здобути». Новою українською свідомістю найбільше перейнялось молоде покоління, що виховувалося в інтелектуальному кліматі 1920-х.

Грицак Я. Нарис історії України... – С. 171.

10. Ознайомтеся із джерелами 148–150. Зверніть увагу на час та місце написання документів. Яку оцінку і чому дають автори? Наскільки вона об'єктивна? Прокоментуйте.
11. Проаналізуйте джерела 150–152. На які аспекти українізації звертають увагу наші сучасники? Які з них видаються вам найбільш важливими? Чому?

152 Погляд очевидця

Зі спогадів С. Єфремова

28 березня 1927 р. Вчора селюкам-депутатам показали культуру наочно: урядили для депутатів виставу. Поставлено оперу «Князь Ігор». Ще поки співали артисти, то селяни хоч дивувались, але мовчали. Та ось вилітає половецький балет, скидає біленькі кирейки, і без трико, голісенькі, починають показувати всяких штук ногами. Баби-селючки аж попригиналися та кихкають – душаться зо сміху та плюються. Чоловіки загули: «Оце так культура! Так ось куди наші грошики йдуть!»... Думаю, що тут яка-небудь старезна «Наталка-Полтавка» зовсім би інакше була б враження викликала.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – С. 484.

153

Бібліотека на вулиці Воровського. *Київ, 1925 р.*

154

Святкування 1 травня. *Харків, 1925 р.*

155

Засідання членів Одеської організації Спілки пролетарських письменників України «Гарт». *1926 р.*

156

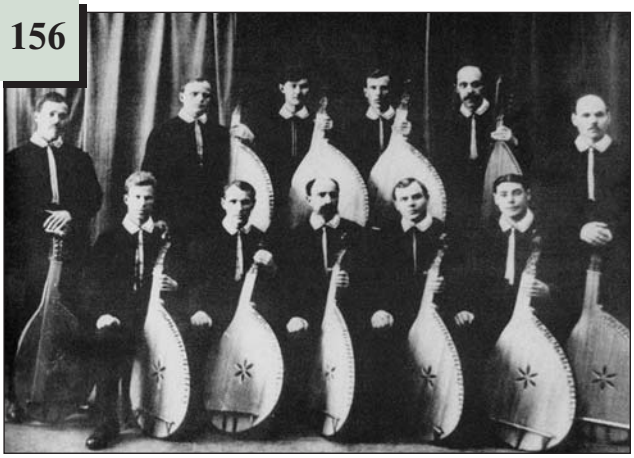

Артисти Полтавської капели бандуристів. *1927 р.*

12. Розгляньте фотографії 153–156. Зверніть увагу на мову вивісок та плакатів. Як співвідносяться фотографії з джерелами на стор. 140–142?

13. Поверніться до змісту параграфів 29–30 та складіть перелік чинників зростання важливості освіти у перші десятиліття XX ст.
14. Спробуйте на основі джерел параграфів 29–30 визначити взаємовідносини в трикутнику «Школа – суспільство – держава» в умовах радянської дійсності 20-х рр. XX ст.

15. Чимало істориків називають двадцяті роки «щасливими 20-ми». Так називається і 2 частина III розділу. Дійсно, війна завершилася. Стабілізувався розвиток економіки. Зміни у виробництві викликали зміни у повсякденному житті. Люди стали жити краще, заможніше. Зник страх війни. А що ще потрібно для щастя? А як вважаєте ви? Чи всі відчували себе щасливими у цей час?
Підготуйте і проведіть у класі з приводу порушеної проблеми дискусію.

Яким був політичний, економічний і соціальний вплив процесів стабілізації на суспільство? Як змінилися роль і місце людини в нових умовах?